

ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΒΕΛΛΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΕΛΛΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ

ΕΒΔΟΜΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΛΙΟΥΡΑ

ΒΕΛΛΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 2013-2015

ΒΕΛΛΑ

ΒΕΛΛΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ
ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΒΕΛΛΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
2013-2015

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΡΧΙΜ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Αρχιμ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ, Πρόεδρος τῆς Δ. Ε.
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΡΑΪΟΣ
ΕΛΕΝΗ ΧΟΥΔΙΑΡΑ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΛΕΞΑΚΗΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΡΑΚΑΣΗΣ
ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ ΣΙΟΥΛΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αρχιμ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ
ΕΛΕΝΗ ΧΟΥΔΙΑΡΑ-ΡΑΪΟΥ

© ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΒΕΛΛΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
Τ.Θ. 1144 - Τ.Κ. 45001
ΒΕΛΛΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΗΛ. 26530 41281
26530 41236
FAX 26530 42160
e-mail: contact@aeavellas.gr
website: www.aeavellas.gr

ISSN: 1109 - 0200

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ
Γαριβάλδη 10, Τ.Κ. 45221

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2013-2015

Εικόνα εξωφύλλου: Έπιστεψη Βημοθύρων Καθολικού Ἱ. Μονῆς Βελλᾶς

ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΒΕΛΛΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΕΛΛΑ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΑΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 56327
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 1-7-2015
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ

ΕΒΔΟΜΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ Α'

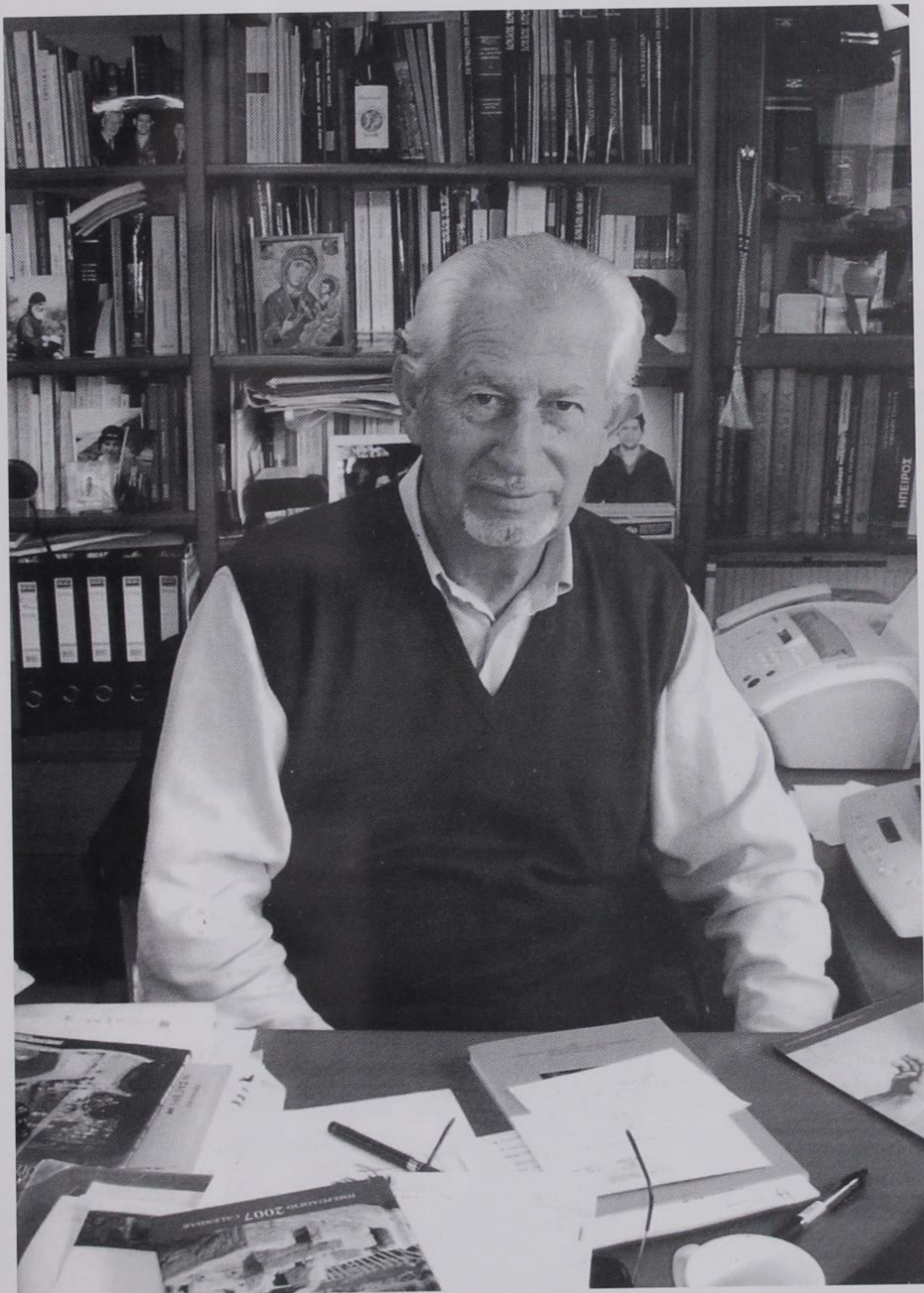
ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΛΙΟΥΡΑ

ΒΕΛΛΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 2013-2015

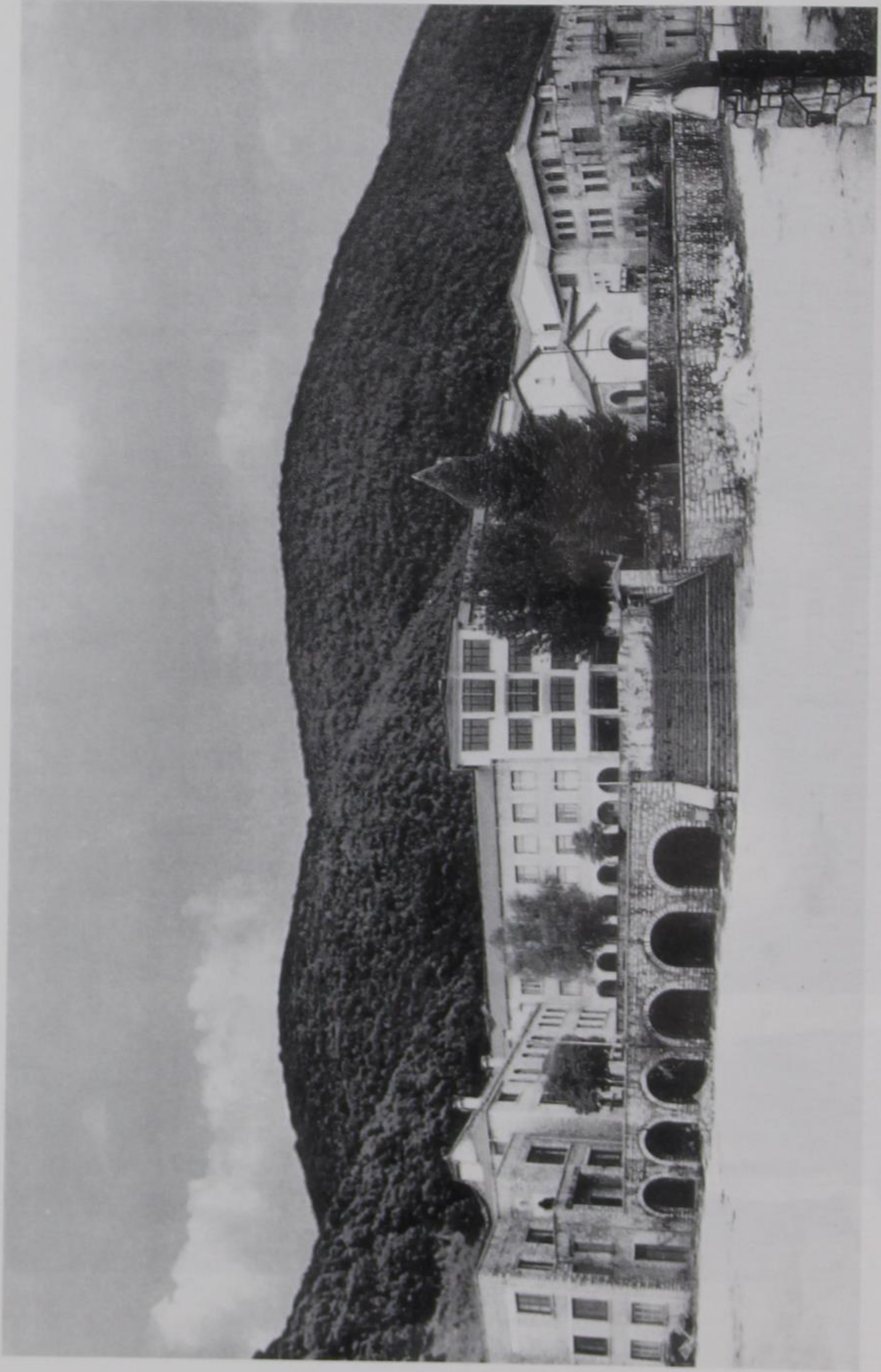
ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ

Τῷ ἀνδρὶ Ἀθανασίῳ Παλιούρα,
Ἐξ Ἀγρινίου πόλεως Αἰτωλίας,
Τέκνῳ τῆς λαμπρᾶς Σχολῆς τῶν Θεολόγων
Τοῦ Θαυμαστοῦ ἄστεως τῶν Ἀθηναίων,
Ὡς καὶ πτυχιούχῳ Ἀρχαιολογίας,
Μετεκπαιδευθέντι καὶ ἐν Βενετίᾳ
Καθηγητῇ τε ἐν Πανεπιστημίῳ
Πολυφύμου πόλεως Ἰωαννίνων,
Τῆς διοικήσεως δὲ Ἀντιπροέδρῳ
Τῆς ἐπιτροπείας Βελλᾶς τῆς εὐάνδρου,
Ὡς καὶ ἐκτάκτῳ δὲ ταύτης διδασκάλῳ
Χρεωστικῶς ἀφιερῶμεν τὸν τόμον
Καθηγηταί τε καὶ οἱ φοιτηταὶ πάντες
Τοῦ ἐνταῦθα σεβασμίου φυτωρίου,
Ἄνθ' ὧν προσέφερον ἐν ἤθει καὶ γνώσει,
Πρὸς πάντας τοὺς ποικίλως αὐτῷ συνόντας.

(Ποίημα Μητροπολίτου Ἐδέσσης Ἰωήλ)

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ
(1937-2014)

Τὸ κτηριακὸ συγκρότημα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς καὶ Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Βελλᾶς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	13
ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου	15
ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ τῆς Α.Μ. τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ.κ. Ἰερωνύμου	17
ΜΑΛΛΑΙΝΟΣ ΦΩΤΙΟΣ, Ἀθανάσιος Παλιούρας. Ὁ ἐπιστήμονας, ὁ δάσκαλος, ὁ ἄνθρωπος	19
ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ ΓΡ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, Ἀθανάσιος Παλιούρας (1937-2014). Ἐργο- γραφία	27
<i>~~~~~</i>	
Μητροπολίτης ΓΕΡΩΝ ΧΑΛΚΗΔΟΝΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, Περὶ πατριαρχικὰς τινὰς σφραγίδας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου	39
Μητροπολίτης ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΒΛΑΣΙΟΥ ΙΕΡΟΘΕΟΣ, Κοινωνία φύσεως ἢ κοινωνία προσώπων;	49
Μητροπολίτης ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ, ΚΑΣΤΕΛΛΙΟΥ ΚΑΙ ΒΙΑΝΝΟΥ ΑΝΔΡΕΑΣ, Ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄	73
Μητροπολίτης ΕΔΕΣΣΗΣ, ΠΕΛΛΗΣ ΚΑΙ ΑΛΜΩΠΙΑΣ ΙΩΗΛ, Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Μάρτυρος Λούπου	85
Μητροπολίτης ΚΙΤΡΟΥΣ, ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΚΑΙ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Ἡ λειτουργ- γικὴ τιμὴ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ στὴ Βέροια	121
Μητροπολίτης ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΜΑΞΙΜΟΣ, Ἡ κοινωνικὴ προσφορὰ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ὡς πνευματικὸ καὶ παιδαγωγικὸ μέγεθος	137
Ἀρχιμανδρίτης ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ, Ἱστορικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἐν Βενετία Κρατικὸ Ἀρχεῖο γιὰ τὸν Ἅγιο Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλὸ	153

Ἀρχιμανδρίτης ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΙΒΗΡΙΤΗΣ, <i>Πνευματική σχέση Ἀββᾶ Ἰσαὰκ καὶ Ντοστογιέφσκη</i>	181
Πρωτοπρεσβύτερος ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, <i>Ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρῦσανδος καὶ ἡ διαλεκτικὴ Ἀνατολῆς - Δύσεως</i> 189	
Πρωτοπρεσβύτερος ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ, <i>Ποιμαντικὴ μεθοδολογία τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου</i>	207
Presbytre SERGIOS G. MARNELLOS, <i>Le rebaptême des hétérodoxes. Une approche canonique brève</i>	217
Τερομόναχος ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΙΜΩΝΟΠΕΤΡΙΤΗΣ, <i>Παρακλητικὸς Κανὼν Εἰς τὴν μοναχικὴν οἰκογένειαν τῶν ἐξ Ἰωαννίνων ὁσίων ἀψαράδων, ἤτοι, Ἰώβ, Καταφυγῆς, Θεοφάνους, Νεκταρίου, Ἀθανασίας, Εὐγενίας καὶ Μαγδαληνῆς</i>	229
ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. ΧΡΗΣΤΟΣ, <i>Διαχρονικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς παιδαγωγικῆς ἐπικοινωνίας τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ</i>	239
ΒΛΑΧΟΣ ΚΩΣΤΑΣ, <i>«Ἐκθεσις τοῦ ἐταίρου Τιτάνα περὶ τοῦ 41»</i>	249
ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ ΓΡ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, <i>Ὁ σπηλαιώδης μεσοβυζαντινὸς ναῖσκος τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ ἐν Βουναίνῃ ἀδλήσαντος στὴν Πάλαιρο Αἰτωλοακαρνανίας</i>	265
ΓΚΑΜΑΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, <i>Ἀπαιτήσεις γιὰ δικτύωση πολυμέσων - τὰ πρωτόκολλα RTP / RTCP</i>	293
ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. ΦΩΤΙΟΣ - ΑΡΧΙΜ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ Ν. ΠΕΤΤΑΣ, <i>Τερομάρτυς Ὑπάτιος ἐπίσκοπος Γαγγρῶν</i>	323
ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΝΙΚΟΣ, <i>Πῶς μπορεῖ τὸ ὄραμα νὰ γίνῃ πράξη; Σκέψεις γιὰ τὸν καθηγητὴ Ἀθανάσιο Παλιούρα</i>	373
ΚΑΖΑΜΙΑ-ΤΣΕΡΝΟΥ Ι. ΜΑΡΙΑ, <i>Καππαδοκικὲς τοιχογραφίες. Εἰκονογραφικὲς παρατηρήσεις</i>	377
ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, <i>Ἡ συμβολὴ τῶν Βυζαντινῶν χειρογράφων στὶς κριτικὲς ἐκδόσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης</i>	415

ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, Δύο Ἐκκλησίες τοῦ Ἀνατολικοῦ Πόντου καὶ ἄλλα τινά	429
ΚΑΤΣΑΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Τρία λανθάνοντα χειρόγραφα τῆς μονῆς τῆς Παναγίας Ἀχειροποίητου τοῦ Παγγαίου, τῆς ἐπονομαζόμενης «Κοσινίτσας» ἢ «Εἰκοσιφοίνισσας»	447
ΚΟΡΔΩΣΗΣ ΜΙΧΑΗΛ, Ἡ Βυζαντινὴ πόλις τῆς Βελλᾶς	475

ΤΕΥΧΟΣ Β΄

ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Ὁ Γρηγόριος Ἀκίνδυνος καὶ ἡ κρίσις του κατὰ τὶς ἡσυχαστικὰς ἔριδες	501
ΚΡΙΚΩΝΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, Ἀποστολικοὶ Πατέρες	521
ΛΙΑΚΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, Ἡ ψαλτικὴ τέχνη στὴν Μακεδονία τῶν ἀρχῶν τοῦ Κ' αἰῶνα. Μακεδονία-Θεσσαλονίκη	531
ΜΑΝΤΖΑΝΑ ΚΡΥΣΤΑΛΛΙΑ, Οἱ τοιχογραφίαι τοῦ παρεκκλησίου τῆς Ἱ. Μ. Ἀγίας Τριάδος Μετεώρων	551
ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, Τὸ πολιτισμικὸ πρότυπο τοῦ φωτός: Ἕνα σύντομο σχόλιο στὸ Βίο τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου	571
ΜΠΟΥΡΝΕΛΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, Ἡ νόσος τοῦ σώματος στὴν πατερικὴ Γραμματεία	603
ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ D. GEORGIOS, Die wechselseitige Wirkung zwischen Lex Orandi und Lex credendi: Das Zeugnis der Liturgie-und Theologiegeschichte	615
ΠΑΝΤΟΥΛΑΣ ΧΡ. ΜΙΧΑΗΛ, Κοσμάς ὁ Αἰτωλός: Ὁ Ἅγιος τῆς Μουζακιᾶς καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Ὁρθοδοξίας	633
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΒΑΡΒΑΡΑ, Τὰ κιονόκρανα τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀγίας Θεοδώρας στὴν Ἄρτα	655
ΡΑΪΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, Βασίλειος Βέλλας. Ὁ Θεολόγος, ὁ Καθηγητὴς, ὁ Πρύτανης καὶ πρῶτος Διευθυντὴς τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς κατὰ τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο λειτουργίας της.	677

ΡΑΠΤΗ ΜΑΡΙΑ, <i>Ἡ παιδαγωγική τοῦ Ἀπόστολου Παύλου στήν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολή</i>	699
ΣΙΟΥΛΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, <i>Ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς καὶ ἡ παιδεία στήν τουρκοκρατία</i>	719
ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ, <i>Ἱστορίες ἀναθηματικῶν παραστάσεων ἀπὸ τὰ Ἴόνια νησιά καὶ Ἱταλικά Ex Voto: Εὐσέβεια, κοινωνία, εἰκονογραφία</i>	729
ΤΡΙΤΟΣ ΜΙΧΑΗΛ, <i>Ἡ τιμὴ τῶν Ἁγίων στήν Ὀρθόδοξο Ἐκκλησία</i>	753
ΤΣΑΪΜΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, <i>Τὸ Λαύριο τῆς ἀρχαιότητος κέντρο μεταλλευτικὸ καὶ μεταλλουργικὸ</i>	763
ΤΣΑΤΣΟΥΛΗΣ ΑΓΑΘΟΚΛΗΣ, <i>Στὴ μνήμη τοῦ Σπυρίδωνα Βλάχου, ἵδρυση τῆς Σχολῆς Βελλᾶς, σκέψεις ἐνὸς ἀπόφοιτου τῆς Σχολῆς</i>	781
ΤΣΙΑΠΑΛΗ ΜΑΡΙΑ, <i>Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος τῶν θαυμάτων σὲ ναοὺς τῆς περιοχῆς Κοζάνης κατὰ τὸν 18ο καὶ 19ο αἰῶνα</i>	787
ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ ΕΥΘΥΜΙΟΣ, <i>Δύο εἰκόνες ἀπὸ τὸν Ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Ἀρχιμανδρειό) στὰ Ἰωάννινα</i>	811
ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ, <i>Ἡ κατεστραμμένη Βασιλειανὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Casole τῆς Νότιας Ἱταλίας</i>	825
CHATZOULIS M. GLYKERIE, <i>La pòdea brodée de l'icône Portaitissa. L'œuvre de Grigoria (1818) de la collection du monastère Athonite d'Iviron</i>	851
ΧΟΥΛΙΑΡΑ ΕΛΕΝΗ, <i>Τοῖς ζωγράφ(οις) ζωγραφ(οῦσι) τὴν εἰκόνα τοῦ δεσπ(ότου) ἡμῶν: Ἀπὸ τις εἰκαστικὲς παπυρικὲς εἰκόνες στις Εἰκόνες τοῦ Λουκιανού καὶ τοῦ Φιλόστρατου</i>	881
ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, <i>Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους στήν Ἀρειάδα Βάλτου Ἀχαρνανίας (1693)</i>	925
ΨΗΜΜΕΝΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, <i>Πρὸς τί ἡ μελέτη τῆς ἐλληνικῆς Φιλοσοφίας τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας;</i>	951

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Βελλᾶς, τὸ νῦν ἐκπαιδευτικὸν σχῆμα τῆς ἀειθαλοῦς καὶ περικλυτῆς Σχολῆς Βελλᾶς, μὲ νωπὴν εἰσέτι τὴν μνήμην τοῦ λαμπροῦ ἐορτασμοῦ τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς Σχολῆς καὶ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν Πρακτικῶν τοῦ γενομένου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, προβαίνει εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ζ' τόμου τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς.

Δόξαν καὶ αἶνον ἀναπέμπομεν Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν καὶ Σωτῆρι Ἰησοῦ Χριστῷ, ἀνθ' ὧν οἰκονόμησεν καὶ εὐλόγησεν ἄχρι τοῦ νῦν· εὐχαριστίας καὶ χάριτας ὁμολογοῦμεν εἰς τὴν Κυρίαν Θεοτόκον τὴν ἐνταῦθα τιμωμένην καὶ καλουμένην «Βελλαῖτισσαν», τὴν ἐν πρεσβείαις ἀκοίμητον, τὴν ἐλπίδα καὶ στήριγμα καὶ προστασίαν τῆς Σχολῆς, εὐγνωμοσύνην καὶ τιμὴν εἰς τὸν ἐκ χώρας Βελλᾶς νεομάρτυρα Ἅγιον Αὐξέντιον, τὰς πρεσβείας τοῦ ὁποίου ὡσαύτως ἐπικαλούμεθα ἀδιαλείπτως τιμῶντες καὶ πανηγυρίζοντες τὴν μνήμην του ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ-Σχολῇ.

Ἡ Διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ τῆς Ἀκαδημίας, ἀσμένως ἀποδεξαμένη τὴν πρότασιν τοῦ Προέδρου αὐτῆς, ὁμοφώνως καὶ ἐκθύμως ἀπεφάσισεν, ὅπως ἀφιερῶθῃ τιμητικῶς καὶ εὐγνωμόνως ὁ παρὼν Τόμος εἰς τὸν Ἀντιπρόεδρον αὐτῆς Καθηγητὴν Ἀθανάσιον Παλιούραν, ὁμότιμον Καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, ὡς ἀντίδωρον ἀνθ' ὧν αὐτὸς προσέφερεν τόσον ὡς ἕκτακτος Καθηγητῆς εἰς τὴν Ἀνωτέραν Ἐκκλησιαστικὴν Σχολὴν Βελλᾶς, ὅσον καὶ ὡς Ἀντιπρόεδρος τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Βελλᾶς.

Ἡ συγκροτηθεῖσα Ἐκδοτικὴ Ἐπιτροπὴ ἐγνωστοποίησεν ἐγγράφως τὴν ἀπόφασίν τῆς καὶ ἐζήτησεν συνεργασίας. Ἡ ἀνταπόκρισις, ἥτις ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξε πρόθυμος, κατέστη συγκινητικὴ μετὰ τὸν ἀπροσδόκητον πρόσφατον θάνατον τοῦ τιμωμένου ἀειμνήστου καθηγητοῦ.

Πρὸς ὅλους αὐτούς, οἵτινες προθύμως καὶ εὐγνωμόνως συνεκρότησαν τὸ κἀνιστρον τιμῆς, σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Καθηγητὴν καὶ ἄνθρωπον Ἀθανάσιον Παλιούραν, ἡ Ἐκδοτικὴ Ἐπιτροπὴ ἐκφράζει τὰς

θερμότερας εὐχαριστίας διὰ τὴν συναντίληψιν καὶ τὴν συμπαράστασιν.

Ὁ Κύριος ὅμως ἠθέλησεν ἡ παροῦσα τιμητικὴ ἔκδοσις ἀφιερωμένη εἰς τὸν Καθηγητὴν Ἀθανάσιον Παλιούραν νὰ μετατραπῇ εἰς ἐπιμνημόσυνον. Ὅθεν δεόμεθα τοῦ Κυρίου τῆς Ζωῆς καὶ τῆς Ἀναστάσεως (Ἰωάν. 11, 25-26) ὅπως ἀναπαύσῃ αὐτὸν ἐν χώρα ζώντων, συναριθμήσῃ αὐτὸν μετὰ ἀγγέλων, δικαίων καὶ ἁγίων, «ἄληστος δέ εἶη ἡ μνήμη αὐτοῦ», καὶ ἀναστήσῃ αὐτόν «ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ» (Ἰωάν. 11, 24).

Ἐκ μέρους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς
Ὁ Πρόεδρος τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς

Ἀρχιμ. Δημήτριος Ἀργυρός
Ἀναπληρωτῆς Καθηγητῆς
τῆς ΑΕΑ Βελλᾶς

Το πρώτο βιβλίο της σειράς «Μετριοτήτων» είναι αφιερωμένο στους δασκάλους και ερευνητές της Μετριοτήτος.

Τοῖς ἐντευξομένοις εἰς τὴν μετὰ χειρᾶς ἔκδοσιν ἀδελφοῖς καὶ τέκνοις τῆς ἡμῶν Μετριοτήτος ἐν Κυρίῳ ἀγαπητοῖς, χάριν καὶ εἰρήνην παρὰ Θεοῦ.

Ἡ ἀφιέρωσις τόμων τιμητικῶν εἰς ἀκαδημαϊκοὺς διδασκάλους καὶ ἐρευνητὰς οἱ ὅποιοι ἀφιέρωσαν τὴν ζωὴν καὶ ἠνάλωσαν τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν εἰς τὴν ἐρευναν καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὴν μετάδοσιν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ μεθόδου εἰς τοὺς μαθητὰς των, ἅμα δὲ καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ προαγωγὴν ἀνωτάτων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, ἀποτελεῖ νενομισμένον χρέος καὶ δίκαιον ὄφλημα.

Διὸ καὶ δικαίως ἡ Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Βελλᾶς Ἰωαννίνων ἤχθη εἰς τὴν ἀπόφασιν ὅπως ἀφιέρωσιν εἰς τὸν καθηγητὴν τῆς Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ ἀντιπρόεδρον τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς αὐτῆς Ἀθανάσιον Παλιούραν τὸν ἕβδομον τόμον τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος αὐτῆς, εἰς ἔνδειξιν τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν συνόλην προσφορὰν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀνωτάτην παιδείαν καὶ τὸν πολιτισμὸν, ἡ ὁποία ὑπῆρξε πανθομολογουμένως μεγίστη.

Συνδυάσας ὁ τιμώμενος τὴν θεολογικὴν παιδείαν τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῆς μελέτης τῆς Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας, ἡ ὁποία λίαν ἐνωρὶς εἴλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ, ἀνεδείχθη ἀκαταπόνητος ἐργάτης τῆς ἐπιστήμης καὶ συστηματικὸς ἐρευνητὴς τῆς χριστιανικῆς τέχνης ἀπὸ τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῶν μεταβυζαντινῶν, ἀπὸ τῆς Κύπρου μέχρι τῆς Βενετίας.

Ἡ ἐνασχόλησις του μετὰ τοῦ περιφήμου Κρητὸς ζωγράφου Γεωργίου Κλόντζα ὑπῆρξεν ἀφορμὴ δι' ἐμβριθεστέραν μελέτην τῆς ζωγραφικῆς τῆς λεγομένης «Κρητικῆς Σχολῆς» ἅμα δὲ καὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς βυζαντινῆς εἰκονογραφίας κατὰ τὴν μετὰ τὴν Ἄλωσιν ἐποχὴν εἰς τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον καὶ τὴν Βενετίαν, καὶ τῆς δημιουργίας νέων θεμάτων εἰς τὰ εἰκονογραφικὰ προγράμματα τῶν ἱερῶν ναῶν, ἐν οἷς καὶ ἡ ἀπεικόνισις τῶν ἁγίων Νεομαρτύρων.

Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ γῆν, τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, ἠνοιξεν αὐτῷ νέους ἐπιστημονικοὺς ὀρίζοντας καὶ ἔστρεψεν αὐτὸν εἰς τὴν συστηματικὴν ἀνασκαφὴν καὶ μελέτην τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν μνημείων αὐτῆς, ὡς καὶ εἰς τὴν παρουσίαν αὐτῶν εἰς μνημειώδη τόμον ὑπὸ τὸν τίτλον «Βυζαντινὴ Αἰτωλοακαρνανία».

Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ διὰ τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς τῶν Ἰωαννίνων, εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τῶν ὁποίων ἐπὶ ἔτη διετέλεσε καθηγητῆς, ἀπετυπώθη εἰς τὸν συλλογικὸν τόμον «Τὰ Βυζαντινὰ Μνημεῖα Νήσου Ἰωαννίνων», τὸν ὁποῖον φιλοκάλως ἐπεμελήθη.

Ἡ ἐπὶ δεκαετίας ἀφοσίωσις του εἰς τὴν μελέτην τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς τέχνης τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας δὲν ἀπετέλεσεν ὅμως ἐμπόδιον διὰ τὴν ἐνασχόλησίν του καὶ μετ' ἄλλων τομέων τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας. Ὁ σεβασμὸς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἱερώτατον θεσμόν του Ὀικουμενικοῦ

Πατριαρχείου καὶ ἡ ἀγάπη διὰ τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ ἐνταῦθα μνημεῖα καὶ ἱερὰ τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν Γένους ἐξεφράσθησαν διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ τόμου «Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὰ Βυζαντινὰ Μνημεῖα τῆς Κωνσταντινούπολης».

Ὁ ζῆλος διὰ τὴν ἀνάδειξιν τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ τῆς εὐλαβείας ὤθησεν ἐπὶ πλέον τὸν καθηγητὴν Ἀθανάσιον Παλιούραν εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τόμων ἀφορώντων εἰς τὴν Μακεδονίαν, τοὺς Ἁγίους Τόπους καὶ τὸ θεοβάδιστον Ὅρος Σινᾶ καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς εὕρισκομένους πολυτίμους θησαυρούς.

Τέκνον πιστὸν καὶ εὐσεβὲς τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, ἄνθρωπος σεμνὸς καὶ προσηνής, ἀπλοῦς καὶ ἀνεπιτήδευτος εἰς τὴν συμπεριφορὰν, χωρὶς ἴχνος ἐπάρσεως, διεκρίνετο διὰ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἔρευναν καὶ τοὺς μαθητάς του, τοὺς ὁποίους μὲ πολλὴν ἀγάπην ἐμύησεν εἰς τὰ μυστικὰ τῆς ἐπιστήμης τὴν ὁποίαν ἐπὶ δεκαετίας μὲ πιστότητα ἐθεράπευσε. Διὸ καὶ μεγάλως ἐλύπησε πάντας ἡ αἰφνίδιος ἀναχώρησις αὐτοῦ ἐκ τῆς ζωῆς, διακόψασα προώρως τὴν πολὺπλευρον προσφορὰν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν Ἐκκλησίαν.

Γνωρίζουσα ἡ ἡμετέρα Μετριότης τὸν καθηγητὴν Ἀθανάσιον Παλιούραν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, ἐξετίμα βαθύτατα ἐν αὐτῷ τὸν ἐπιστήμονα καὶ τὸ ἀφωσιωμένον τέκνον τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, διὸ καὶ μετὰ χαρᾶς ἐδέχθη ὅπως προλογίσῃ τὸν Ζ' Τόμον τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας τῆς Βελλᾶς, ἀφιερωμένον εἰς τὸν διαπρεπῆ βυζαντινολόγον ὡς δεῖγμα εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν προσφορὰν αὐτοῦ τόσον πρὸς τὴν ἐπιστήμην ὅσον καὶ πρὸς τὸ ἀνώτατον τοῦτο ἐκπαιδευτικὸν ἴδρυμα.

Ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπισυμβᾶσα κοίμησις αὐτοῦ δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἀνα χειῖρας τόμου εἰς τὸν τιμώμενον· ἔχομεν ὅμως δι' ἐλπίδος ὅτι οὗτος θὰ δεχθῆ τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν συναδέλφων καὶ μαθητῶν του καθορῶν οὐχὶ ἐν ἐσόπτρῳ καὶ ἐν αἰνίγματι ἀλλὰ καθαρῶς τὰ πρόσωπα τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων, τὰ ὁποῖα ἐσέβετο καὶ ἠγάπα καὶ τῶν ὁποίων τὰς ἱεράς εἰκόνας καὶ τοὺς ἱεροὺς ναοὺς μετὰ ζήλου καὶ ἀφοσιώσεως ἐμελέτησε διὰ βίου.

Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἄπειρον Αὐτοῦ ἔλεος εἴησαν μετὰ πάντων τῶν ἐντευξομένων εἰς τὸν μετὰ χειῖρας Τόμον καὶ τῶν κοπιασάντων διὰ τὴν κατάρτισιν καὶ ἐκδοσιν αὐτοῦ.

Ἰβιδ' Ὀκτωβρίου κα'

Ἐκ τῆς ἁγίας
 Ἐκκλησίας
 Ἰβιδ' Ὀκτωβρίου κα'
 Δικαίως ὅπως θεὸν εὐχόμενος

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ Β΄

Αρ. πρωτ. ΕΞ/Γ/ 118 /2015

Εν Αθήναις, τῇ 14ῃ Ἰανουαρίου 2015

Πανοσιολογιώτατον
Ἀρχιμανδρίτην Δημήτριον Ἀργυρόν
Πρόεδρον Δ.Ε. τῆς Δ.Ε.Α. Βελλᾶς Ἰωαννίνων
Ἱ.Μονὴ-Σχολὴ Βελλᾶς
Τ.Θ. 1144
450 01 ΙΩΑΝΝΙΝΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ & ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΚΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ Β΄

ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΟΝ ΤΟΜΟΝ ΤΩ ΚΑΘΗΓΗΤῃ ΑΘΑΝΑΣΙΩ ΠΑΛΙΟΥΡᾷ

Ἐβδομήντα ἑπτὰ ἔτη διήνυσε μεθ' ἡμῶν καὶ μίαν αἰωνιότητα διανύει ἐν παραδείσῳ ὁ πρῦτανις τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν καὶ γνήσιος Αἰτωλοακαρνανίας Ἀθανάσιος Παλιούρας. Μετὰ μεγάλης χαρᾶς χαιρετίζομε τὴν ἔκδοσι ἀφιερωματικοῦ τόμου τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Βελλᾶς Ἰωαννίνων εἰς τὸν προσφάτως ἀποδημήσαντα φίλο Ἀθανάσιο, τὸ εὔρος τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀνθρωπιᾶς τοῦ ὁποίου εἶναι πανθομολογούμενα.

Ἀπὸ τὴν «Βυζαντινὴ Αἰτωλοακαρνανία» καὶ «Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Κωνσταντινούπολης» ὡς τὶς ἀνασκαφές στὴν Ἐγκλείστρα Σπηλαίου ἁγίου Νικολάου Βαράσοβας Αἰτωλίας, ὁ μακαριστὸς καθηγητὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς ἄφησε τὸ ἐρευνητικὸ καὶ διδακτικὸ του στίγμα στὴ χώρα μας ὡς ἐπίσης καὶ πλειάδα μαθητῶν καὶ ἐπιστημόνων οἱ ὅποιοι εἶχαν τὴν χαρὰ νὰ θητεύσουν κοντὰ του.

Ἡ σύνδεσή του μετὰ τὴν ἱστορικὴ Μονὴ-Σχολὴ Βελλᾶς Ἰωαννίνων ὡς ἐκτάκτου καθηγητοῦ, κατ'ἀρχάς, καὶ ὡς ἀντιπροέδρου τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς τῆς Ἀκαδημίας ἐν συνεχείᾳ, τὸν ἔφερε εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὠριμότητός του πλησίον τῶν σπουδαστῶν τῆς Σχολῆς Βελλᾶς, ὕστερη δωρεὰ καὶ εὐμνημόνευτο παρακαταθήκη.

Εἴη ἡ μνημόνευσις του διαρκὴς καὶ ἡ ἀνάπαυσις του μακαρία.

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ

Ἱ. Ἀθανάσιος Παλιούρας Β΄

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ.
Ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΑΣ, Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ, Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ο Αθανάσιος Παλιούρας του Δημητρίου γεννήθηκε το 1937 στο Αγρίνιο και πιο συγκεκριμένα στη λαϊκή συνοικία της Ντούτσαγας. Ο ίδιος σ' ένα πρόσφατο λογοτεχνικό του έργο, που εκδόθηκε το 2011, το τιτλοφόρησε με την ακόλουθη σημειολογική αυτοπροσδιοριστική του δήλωση: «Γεννήθηκα στη Ντούτσαγα, ανάμεσα σε Αρμένηδες, Εβραίους και Γύφτους».

Στη γενέτειρά του Αγρίνιο τελείωσε το Δημοτικό και το Γυμνάσιο, με το «χώμα της έδεσε η φτέρνα του» δεσμό ακατάλυτο, με τις χαρές της, τους καημούς της, τις γιορτές της, τα έδιμά της, τους μεταπολεμικούς αγώνες της για προκοπή ταυτίστηκε πέρα για πέρα η ψυχή του έφηβου Θανάση κι αυτήν την πόλη, όπου κι αν πήγε, όπου κι αν έφτασε, την κουβαλούσε μέσα του ως πρώτη και παντοτινή αγάπη, ως νοσταλγία, ως ίνδαλμα, ως χρέος, ως κόσμος μικρό και μέγα. Εντεύθεν και ο δίκαιος χαρακτηρισμός: Αθανάσιος Παλιούρας, ο Αγρινιώτης.

Μετά τις εγκύκλιες σπουδές του σπούδασε Θεολογία και Αρχαιολογία (1957-1964) στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και ακολούθως υπηρέτησε τη στρατιωτική του θητεία ως έφεδρος αξιωματικός.

Το 1966 δια του ιερού μυστηρίου του γάμου ένωσε τη ζωή του με την κρητικοπούλα Ελένη Λυδάκη, η οποία στοργικά, διακριτικά και θυσιαστικά στάθηκε δίπλα του σε όλες τις περιόδους του κοινού τους βίου.

Τον Φεβρουάριο του 1967 διορίστηκε Θεολόγος Καθηγητής στο Γυμνάσιο Αρρένων Αγρινίου και υπηρέτησε στη Μέση Εκπαίδευση μέχρι τον Ιούνιο του 1976. Στο διάστημα αυτό δίδαξε ως Καθηγητής και στα Γυμνάσια Κατούνας και Β' Θηλέων Αγρινίου, ενώ το τελευταίο τρίμηνο του διδακτικού έτους 1975-1976 χρημάτισε Γυμνασιάρχης του Προτύπου Γυμνασίου Αναβρύτων Αθηνών, απ' όπου και μετατάχτηκε στην Ανώτατη Εκπαίδευση.

Στο μεταξύ με υποτροφία της Ακαδημίας Αθηνών, ύστερα από εξετάσεις, πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στο Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Ερευνών της Βενετίας και παρακολούθησε την Ανωτάτη Σχολή Παλαιογραφίας, Αρχειονομίας και Διπλωματικής των Κρατικών Αρχείων Βενετίας και τα μαθήματα του καθηγητή της Ιστορίας της Τέχνης στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα Sergio Bettini. Με την καθοδήγηση των καθηγητών Μ. Μανούσακα και Ν. Δρανδάκη εκπόνησε διδακτορική διατριβή με θέμα: «Ο ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας (1540-1608) και αἱ μικρογραφίαι τοῦ κώδικος αὐτοῦ». Η διατριβή του εγκρίθηκε από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το έτος 1975 και το 1977 ανακηρύχθηκε διδάκτωρ με βαθμό ΑΡΙΣΤΑ.

Το 1976 εκλέχτηκε Εντεταλμένος Επιμελητής της Βυζαντινής Αρχαιολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, το 1984 αναπληρωτής Καθηγητής και το 1988 Καθηγητής.

Απ' το 1976 υπηρέτησε αδιαλείπτως τη Βυζαντινή Αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων μέχρι το έτος 2006, οπότε και συνταξιοδοτήθηκε με την απονομή του τίτλου του ομότιμου Καθηγητή.

Κατά την ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία διετέλεσε Πρόεδρος του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας απ' το 1992 μέχρι το 1998 και κατά περιόδους Διευθυντής του Τομέα Αρχαιολογίας απ' το 1988 μέχρι το 2006.

Για δώδεκα χρόνια υπηρέτησε ως μέλος της Πανεπιστημιακής Συγκλήτου των Ιωαννίνων, ενώ από ανώτατες ακαδημαϊκές θέσεις (Πρόεδρος απ' το 1998 έως το 2005) υπηρέτησε και στις πανεπιστημιακές σχολές του Αγρινίου, οι οποίες διοικητικά ανήκαν στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Από το 1984 μέχρι το 2012 διετέλεσε κατά διαστήματα μέλος του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου του Υπουργείου Πολιτισμού, θέση από την οποία με την εγνωσμένη υψηλή επιστημονική κατάρτιση, ευσυνειδησία και υπευθυνότητά του προσέφερε, υπό πολλές και ποικίλες πολιτικές ηγεσίες, ανεκτίμητες υπηρεσίες στην ανάδειξη, διάσωση, συντήρηση και προβολή των αρχαιολογικών θησαυρών της Χώρας μας.

Επίσης για μια εικοσαετία, ήτοι απ' το 1980 μέχρι το 2000 είχε τη γενική επιμέλεια του ετήσιου επιστημονικού περιοδικού «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» και για πολλά χρόνια της Επιστημονικής Επετηρίδας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων «ΔΩΔΩΝΗ».

Το 1984 με πρόσκληση μετέβη στην Αμερική στο Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών (Dumbarton Oaks) στην Ουάσιγκτον του Πανεπιστημίου

ου του Χάρβαρντ, ως επιστημονικός συνεργάτης επί ένα τρίμηνο, ενώ για ένα τρίμηνο ακόμη έδωσε διαλέξεις σε αρχαιολογικά τμήματα Πανεπιστημίων και στους Έλληνες της Αμερικής.

Απ' το 1990 μέχρι το 1995, παράλληλα με τα διδακτικά του καθήκοντα στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, δίδαξε θέματα της ειδικότητάς του στα Σεμινάρια Βυζαντινής Ιστορίας & Αρχαιολογίας της Ι. Μητροπόλεως Ελβετίας στη Γενεύη.

Από το 1993 έως το 2006 δίδαξε το μάθημα της Βυζαντινής Αρχαιολογίας στην Ανώτερη Εκκλησιαστική Σχολή Βελλάς Ιωαννίνων, ενώ το 2007 ορίστηκε Αντιπρόεδρος της Διοικούσας Επιτροπής της Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Βελλάς.

Απ' το πλούσιο επιστημονικό και συγγραφικό έργο του καθηγητή Αθανασίου Παλιούρα, το οποίο είναι αποτεθησαυρισμένο σε αυτοτελή έργα, πολυτελείς συλλογικούς τόμους και Πρακτικά Συνεδρίων, όπως διαλαμβάνονται στην Εργογραφία του ανά χείρας αφιερωματικού τόμου της Επετηρίδας Βελλά, αξίζει να μνημονεύσουμε πέρα απ' τη μνημονευθείσα διδακτορική του διατριβή, το σπουδαιότατο σύγγραμμά του «Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία» (α' έκδ. 1985, β' έκδ. 2004), βιβλίο πιλοτικό για την έρευνα της μνημειακής τοπογραφίας του ελλαδικού χώρου. Πρόκειται για την πληρέστερη και συστηματικότερη μέχρι σήμερα επιστημονική καταγραφή, περιγραφή και αξιολόγηση των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων της Αιτωλίας και Ακαρνανίας και, αναμφισβήτητα, κλασική πλέον πηγή και αφετηριακό μελέτημα για κάθε ερευνητή των μνημείων αυτών.

Τον καθηγητή Αθανάσιο Παλιούρα, πέραν της εργογραφίας του, καταξίωσε και επέβαλε ως κορυφαίο Αρχαιολόγο στη διεθνή επιστημονική κοινότητα το ανασκαφικό του έργο. Διενήργησε ανασκαφές και ανέδειξε α) την Παλαιοχριστιανική Βασιλική Λόφου Αγίας Τριάδος στην Κάτω Βασιλική Αιτωλίας (1980-1990), β) την Εγκλείστρα του Σπηλαίου του Αγίου Νικολάου Βαράσοβας Αιτωλίας (1990-2000), γ) την Αγία Τριάδα Μαύρικα Αγρινίου (2000-2005), δ) τη Βυζαντινή Μονή Παναγίας Αρτοκωστά Κυνουρίας (2005) και ε) το Μοναστήρι – «Πανεπιστήμιο» των Τριών Ιεραρχών, που ίδρυσε τον 14^ο αιώνα ο λόγιος κληρικός και αριστοτελικός φιλόσοφος Ιωσήφ Φιλάργης στην περιοχή Λουσούδι Καπετανιανών της νότιας Κρήτης (2011-2013).

Ο Αθανάσιος Παλιούρας ως ερευνητής και επιστήμονας της βυζαντινής τέχνης διατύπωσε νέες απόψεις για την καλλιτεχνική κίνηση

στην Κρήτη και τη διακίνηση των καλλιτεχνών στο Μεσογειακό χώρο, για την τέχνη και την ανάπτυξη νέων τάσεων στην Κύπρο κατά τον 16^ο αιώνα, καθώς επίσης και για την εμφάνιση νέων θεμάτων στα εικονογραφικά προγράμματα της εποχής μετά την Άλωση με κατάληξη την εικονογραφία των Νεομαρτύρων.

Γενικότερα αναδείχτηκε έγκυρος και αυθεντικός ερμηνευτής της βυζαντινής τέχνης τόσο στον τομέα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής, όσο και στον τομέα της ορθόδοξης εικονογραφίας. Στην επιτυχία του αυτή νομίζουμε ότι συνετέλεσαν αποφασιστικά αφ' ενός η αρχαιολογική και φιλολογική του υψηλή επιστημονική κατάρτιση και αφ' ετέρου η βαθιά και στέρεη θεολογική και εκκλησιαστική του παιδεία.

Ο άγευστος ορθοδόξου θεολογίας και άμοιρος εκκλησιαστικού βιώματος αρχαιολόγος αδυνατεί *de facto* να διεισδύσει έως βαθέων στα γοητευτικά μυστικά της βυζαντινής τέχνης και στην καλύτερη περίπτωση θα την αδικήσει. Ο ορθοδόξως θεολογών βυζαντινός αρχαιολόγος όμως έχει το συγκριτικό πλεονέκτημα και το ακαταμάχητο επιστημονικό κριτήριο και αισθητήριο για την πληρέστερη δυνατή κατανόηση και έκφραση του βυζαντινού πολιτισμού. Και ο Παλιούρας ήταν ένας τέτοιος βυζαντινός αρχαιολόγος, διότι ήταν συγχρόνως και λαμπρός ορθόδοξος θεολόγος.

Ο καθηγητής Αθανάσιος Παλιούρας κατά κοινή ομολογία των χιλιάδων μαθητών και φοιτητών του υπήρξε ένας κορυφαίος και χαρισματικός δάσκαλος. Όσοι τον είχαν καθηγητή στο Γυμνάσιο και στο Πανεπιστήμιο έχουν ανεξάλειπτη στη μνήμη τους την εικόνα του σοφού δασκάλου, του άριστου παιδαγωγού, του λαμπρού επιστήμονα.

Ο λόγος του απλός και ανεπιτήδευτος, σαφής και καθαρός, περιεκτικός και ουσιαστικός, γλυκός και ευχάριστος, στοχαστικός και διδακτικός, βαθιά ανθρώπινος και παιδευτικός. Και ο ρυθμός της διδασκαλίας του ελαφρά αργός, ώστε να γίνονται ανάλαφρες και οι πιο βαριές έννοιες.

Και η φωνή του ήρεμη, σταθερή και μάλλον σιγανή, ώστε να περιτεύουν η ένταση και ο απότοκος αυτής εξαναγκασμός. Και η όλη στάση του σώματος και οι κινήσεις του δασκάλου μαζί με όλα τα παραπάνω αναδείκνυαν τη διδασκαλία σε αληθινή μυσταγωγία και τον άνδρα «από σκηνής φιλόσοφο».

Υψηλή επιστημονική κατάρτιση, μεγάλη παιδαγωγική ευαισθησία και υποβλητική διδακτική ικανότητα αποτελούσαν τους τρεις βασικούς πυλώνες πάνω στους οποίους εδράζονταν τα μαθήματά του και οι πα-

νεπιστημιακές του παραδόσεις.

Νομίζουμε ότι, εκτός από τα φυσικά του προσόντα και χαρίσματα, τον βοήθησε αποφασιστικά και η δεκαετής διδακτική του εμπειρία από τη Μέση Εκπαίδευση να συνδυάσει αριστοτεχνικά, ισόρροπα και γόνιμα το ακαδημαϊκό - επιστημονικό ιδεώδες με το διδακτικό ιδεώδες και να αναδειχθεί έτσι ένας ιδανικός πανεπιστημιακός δάσκαλος.

Ως νεαρός καθηγητής Γυμνασίου ήταν φορέας ενός υγιούς εκπαιδευτικού φιλελευθερισμού και με πρωτοποριακή νοοτροπία εντός και εκτός του σχολικού χώρου προσήγγιζε και κατακτούσε τους μαθητές του. «Και ὁ ἔωρακῶς μεμαρτύρηκε καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστὶν ἡ μαρτυρία».

Ανήκε στη σπανιότατη περίπτωση εκπαιδευτικού για τον οποίο όλοι οι μαθητές του εκφράζονται μόνο με λόγους αγαθούς και τον θυμούνται ισοβίως με βαθύ σεβασμό και πολλή αγάπη.

Αλλά και ως πανεπιστημιακός καθηγητής ο Αθανάσιος Παλιούρας με τον ίδιο τρόπο επικοινωνούσε με τους φοιτητές του. Πέρα απ' το καθαρῶς διδακτικό του ἔργο, ὥρες ἀτέλειωτες στεκόταν δίπλα τους και τους καθοδηγούσε στα μυστικά της επιστήμης και της έρευνας, ιδιαίτερα αὐτούς που προχωρούσαν σε μεταπτυχιακές σπουδές και εκπόνηση διδακτορικής διατριβής. Κατηύθυνε τις μεταπτυχιακές σπουδές στη Βυζαντινὴ Αρχαιολογία μεγάλου αριθμού φοιτητῶν και διετέλεσε ἐπόπτης καθηγητῆς δεκάδων διδασκῶν στους τομείς της Βυζαντινῆς και Μεταβυζαντινῆς Αρχαιολογίας και Τέχνης. Παράλληλα συμμετείχε ως μέλος τριμελῶν και επταμελῶν επιτροπῶν για την κρίση μεταπτυχιακῶν και διδακτορικῶν εργασιῶν. Ως ιδανικός δάσκαλος αντιμετώπιζε κάθε νεαρό ἐπιστήμονα, ερευνητή, δημιουργό, συγγραφέα με τις κορυφαίες παιδαγωγικές αρχές της επιείκειας και της ενθάρρυνσης.

Αλλά και με άλλους τρόπους μετέδιδε ευχάριστα και αποτελεσματικά τη γνώση, ὅπως για παράδειγμα με τη διοργάνωση φοιτητικῶν εκδρομῶν σε μεγάλα εντός και εκτός ἐλληνικῶν συνόρων κέντρα και μνημεία του ἐλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ μας. Στο σημείο αὐτό αξίζει να αναφέρουμε ὅτι, πριν από μια τέτοια εκδρομή, ἔγραφε ἕνα σχετικό ἐπιστημονικό βοήθημα, το οποίο αποτελούσε το πολυτιμότερο πνευματικό εφόδιο των εκδρομῶν και λειτουργούσε ως ἄτυπο πανεπιστημιακό σύγγραμμα μελέτης κατά τις ἡμέρες της εκδρομῆς.

Ως ἄνθρωπος ο Αθανάσιος Παλιούρας σε ὅλη του τη ζωή φανέρωνε και κατέθετε: ἠθος, σεμνότητα, απλότητα, ευγένεια, μετριοπάθεια,

φιλικότητα, ευρύτητα σκέψης, κοινωνική προσφορά και πάνω από όλα καλοσύνη και αγάπη.

Πίστευε στην αγάπη, ενσάρκωνε την αγάπη, δίδασκε την αγάπη, διότι γνώριζε πολύ καλά ότι αυτή «οὐδέποτε ἐκπίπτει». Αυτή ήταν το μεγαλύτερο μυστικό της επιτυχίας του σε όλους τους τομείς του ιδιωτικού και δημοσίου βίου του. Βαθιά ποτισμένος από την ορθόδοξη χριστιανική ανθρωπολογία ατένιζε και σεβόταν τον κάθε άνθρωπο, ενήλικα αλλά και μικρό παιδί, επιφανή αλλά και άσημο, επιστήμονα αλλά και αγράμματο, ομόφρονα αλλά και ετερόφρονα, συμπατριώτη αλλά και ξένο, ως εικόνα Θεού.

Κι όπως μια ζωή μελετούσε, τιμούσε και προσκυνούσε τις ιερές εικόνες, που ζωγράφισαν ανθρώπινα χέρια, έτσι μια ζωή τιμούσε και δόξαζε με την αφειδώλευτη αγάπη του και τους ανθρώπους, τις ένσαρκες και έμψυχες εικόνες του Θεού.

Αυτή η τοποθέτηση του Αθανασίου Παλιούρα έναντι του ανθρώπινου προσώπου, του απαγόρευε να αυτοφυλακισθεί στα στενά και άφιλα όρια ενός ακαδημαϊκού επαγγελματισμού ή ενός ψυχρού επιστημονισμού, αλλά τον ωθούσε από τα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας και προς ένα φιλόανθρωπο άνοιγμα προς την κοινωνία, παράλληλα προς το επιστημονικό και διδακτικό του έργο.

Ο άνθρωπος Παλιούρας σε όλη του τη ζωή φρόντιζε και «καλῶν ἔργων προΐστασθαι» με αποτέλεσμα να έχει στο ενεργητικό του και ένα πλουσιότατο πολιτιστικό και κοινωνικό έργο, αφού προσέφερε από πλείστα όσα μετερίζια και επί πολλές δεκαετίες «τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις» (Τίτ. 3, 8).

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ως νεαρός καθηγητής Μέσης Εκπαίδευσης ίδρυσε το Γυμνάσιο Καινούργιου Αγρινίου, ενώ ως καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων εργάστηκε αόκνως για την ίδρυση αυτόνομου Πανεπιστημίου στο Αγρίνιο, την ιδιαίτερη πατρίδα του, με στόχο την πολιτιστική και κοινωνική αναβάθμισή της. Επρόκειτο για το μεγαλύτερο πνευματικό όραμα του καθηγητή Παλιούρα, το οποίο ωστόσο δεν πραγματοποιήθηκε εξαιτίας ποικίλων εμποδίων.

Επίσης ενδεικτικά αναφέρουμε ότι κατά την τελευταία περίοδο του βίου του, που ζούσε ως συνταξιούχος στο Αγρίνιο, χρημάτισε Πρόεδρος της Ιστορικής και Αρχαιολογικής Εταιρείας Δυτικής Στερεάς Ελλάδος, Αντιπρόεδρος της Γυμναστικής Εταιρείας Αγρινίου, Αντιπρόεδρος του

Φιλολογικού Συλλόγου Αγρινίου «Κώστας Χατζόπουλος», Αντιπρόεδρος της Διαχειριστικής Επιτροπής Ιεράς Μονής Αγίου Γεωργίου Ελληνικών Μεσολογγίου, επιστημονικός επόπτης της αγιογράφησης του ενοριακού του Ναού της Αγίας Τριάδος Αγρινίου, άμισθος υπεύθυνος αναστηλώσεων πολλών ιερών μονών και βυζαντινών μνημείων της Αιτωλοακαρνανίας. Παράλληλα υπηρετούσε την τοπική κοινωνία με τη διοργάνωση συνεδρίων, σεμιναρίων και ημερίδων, την πραγματοποίηση ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών εκπομπών, τη συμμετοχή του σε παρουσιάσεις νέων βιβλίων, την ολοπρόθυμη αρωγή του σε επιστημονικούς συλλόγους και πολιτιστικούς φορείς.

Στις 11 Οκτωβρίου 2014, μετά από ολιγόμηνη ασθένεια, ο καθηγητής Αθανάσιος Παλιούρας απεβίωσε και την επόμενη ημέρα κηδεύτηκε πάνδημα στον Ιερό Ναό Αγίας Τριάδος Αγρινίου.

Στην κηδεία του έλαβαν μέρος ο επιχώριος Μητροπολίτης Αιτωλίας και Ακαρνανίας κ. Κοσμάς, ο Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου κ. Ιερόθεος, ο Μητροπολίτης Άρτης κ. Ιγνάτιος, ο Μητροπολίτης Ευρίπου κ. Βασίλειος, πλειάδα ιερέων, πολλοί πανεπιστημιακοί, πολλοί εκπρόσωποι αρχών και φορέων και πλήθος κόσμου, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι εκφωνήθηκαν περί τους είκοσι επικήδειοι λόγοι.

Η αναχώρησή του στους Αγρινιώτες και σ' όλους, όσοι τον γνώρισαν, άφησε ένα βαρύ συναίσθημα πνευματικής και πολιτιστικής ορφάνιας. Από το θησαυροφυλάκιο του νου και της καρδιάς του είχε να δώσει ακόμη πάρα πολλά. Καίτοι όμως έφυγε σωματικά από κοντά μας, δεν έπαυσε ούτε θα παύσει να ζει, να ομιλεί, να διδάσκει και να κινείται ανάμεσά μας με την αγαθή μνήμη και τα σπουδαία βιβλία του, που κατέλιπε στους επιγενομένους.

Οπότε δικαιούμαστε να δανειστούμε φιλολογικά ένα δίστιχο σε ιαμβικό βυζαντινό δωδεκασύλλαβο, που γράφτηκε, βεβαίως, για άνδρα άλλης τάξεως, και παραλλάσσοντάς το να το αφιερώσουμε στον καθηγητή Παλιούρα, ως εξής:

«Ζῆ Ἀθανάσιος καὶ θανὼν ἐν Κυρίῳ.
Ζῆ καὶ παρ' ἡμῖν, ὡς λαλῶν ἐκ τῶν βίβλων».

ΦΩΤΙΟΣ ΜΑΛΛΙΝΟΣ

Θεολόγος-Φιλολόγος

Διευθυντής Ιου Γενικού Λυκείου Αγρινίου

ΤΩ, ΦΙΛΩ, ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩ,

ΑΘΑΝΑΣΙΩ, Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑ

ΠΟΝΟΙΣ ΑΤΡΥΤΟΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΔΙΕΛΘΩΝ, ΔΙΔΑΣΚΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΤΡΩΑΝ ΓΗΝ ΕΠΙΜΕΛΩΣ ΑΝΑΣΚΑΠΤΩΝ,
ΠΑΛΛΙΑΝ ΚΑΙ ΝΕΑΝ ΗΠΕΙΡΟΝ ΚΑΙ ΑΠΑΝ ΤΟ ΙΑΛΥΡΙΚΟΝ
ΩΚΥΠΟΙΣ ΠΟΣΙ ΤΡΑΝΩΣ ΔΙΟΔΕΥΣΑΣ.

ΚΑΡΠΟΥΣ ΑΓΛΑΟΥΣ

ΕΚΟΜΙΣΑΤΟ.

ΤΟΥΤΟΥΣ ΟΥΧΙ ΜΟΝΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΣΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙΣ

ΕΦΑΝΕΡΩΣΕΝ,

ΑΛΛ' ΕΙΣ ΧΕΙΡΑΣ ΝΕΟΣΣΩΝ

ΕΝΑΠΕΘΕΤΟ

ΛΑΜΠΑΔΗΔΡΟΜΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ ΟΙΟΝΕΙ ΠΟΙΩΝ,

ΣΟΦΙΑΝ ΚΑΙ ΓΝΩΣΙΝ

ΜΕΤΕΚΕΝΩΣΕΝ.

ΕΚΕΙΝΟΥΣ ΑΠΑΝΤΑΣ ΣΥΝ ΕΜΟΙ ΤΩ, ΕΛΛΑΧΙΣΤΩ,

ΤΟΔΕ ΛΟΓΟΝ ΧΑΡΑΤΤΟΝΤΑ ΛΕΙ ΦΙΛΕΙ.

ΠΟΙΗΘΕΝ ΥΠΟ ΤΙΝΟΣ ΒΡΑΧΩΡΙΤΟΥ ΚΑΙ ΕΞ ΕΥΡΥΤΑΝΩΝ ΤΟ ΓΕΝΟΣ.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΟΝΟΜΑ, ΤΑΧΑ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ
(1937-2014)

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΑΥΤΟΤΕΛΗ ΒΙΒΛΙΑ

1. *Ο ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας (1540-1608) και οι μικρογραφίες του κώδικος αυτού*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήναι 1977.
2. *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, α' έκδ., εκδόσεις Αρσινόη, Αθήνα 1985 (βιβλιοκρισία Μίλτος Γαρίδης, Αθανασίου Παλιούρα: Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία. Συμβολή στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή μνημειακή τέχνη, *ΗπειρΧρον* 28 (1986-87), σ. 307-313), β' έκδοση βελτιωμένη και συμπληρωμένη, εκδ. ΙΦΙΤΟΣ, Αγρίνιο 2004.
3. *Η υπέρβαση του εφήμερου μέσα από την Εικονογραφία των Τριών Ιεραρχών*, Δημοσιεύματα Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1992.
4. *Το Μοναστήρι της Παναγίας στον Προυσσό*, εκδ. Ε. Τζαφέρη, Αθήνα 1997.
5. *Μεταβυζαντινή ζωγραφική*, (Συλλογή 26 άρθρων), Πανεπιστημιακά Δημοσιεύματα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2000.
6. *Εισαγωγή στη Βυζαντινή Αρχαιολογία*, Πανεπιστημιακά Δημοσιεύματα Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, α' έκδ. 1998, β' έκδ. 2000, γ' έκδ. βελτιωμένη, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2002.
7. *Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων. Ζωγραφική*, (σε συνεργασία με τον καθηγητή Μίλτο Γαρίδη), έκδοση Ι. Μ. Νήσου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1993.
8. *Γεννήθηκα στην Ντούτσαγα, ανάμεσα σε Αρμένηδες, Εβραίους και Γύφτους*, Ιστορικά λογοτεχνικά αφηγήματα, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2011.
9. *Αιτωλία, Αποκαλύπτοντας τον βυζαντινό πολιτισμό μέσα από τις ανασκαφές*, (δίγλωσσο: ελληνικά-αγγλικά), εκδ. Πασχέντη, Αγρίνιο 2013.

II. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΟΔΗΓΟΙ

10. *Οδηγός του Μουσείου των Εικόνων και του Ναού του Αγίου Γεωργίου Βενετίας* (συνεργασία με τον ακαδημαϊκό Μ. Ι. Μανούσακα), Βενετία 1976.
11. *Ιερά Μονή Σινά*, Εκδόσεις Ι. Μ. Σινά και Ε. Τζαφέρη, Αθήνα 1985 (κυκλοφορεί μεταφρασμένο σε πολλές ξένες γλώσσες).
12. *Άγιοι Τόποι*, Β. Τζαφέρη, Επιμέλεια κειμένων Αθ. Παλιούρας, εκδ. Ε. Τζαφέρη, α' έκδ. Αθήνα 1987, β' έκδ. Αθήνα 1988.
13. *Τα Βυζαντινά μνημεία και το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, εκδ. Ε. Τζαφέρη, Αθήνα 1990.

III. ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΙ ΤΟΜΟΙ

14. Ο Πατριαρχικός Ναός και ο Οίκος - Τα Βυζαντινά Μνημεία, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, συνέκδοση Οικουμενικού Πατριαρχείου - Ε. Τζαφέρη, Αθήνα 1989, σ. 65-260.
15. Η Παλαιοχριστιανική Τέχνη, *ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, Ιστορία-Αρχαιολογία-Πολιτισμός*, τομ. Β', σ. 45-60, πίν. 30-40, έκδ. Ελληνική Εθνική Γραμμή, Αθήνα 1994 (Επιμέλεια Έκδοσης Α' και Β' τόμων).
16. Ορθόδοξη εικόνα και πρόσωπο, *Ορθοδοξία - Ελληνισμός. Πορεία στην Τρίτη χιλιετία*, έκδ. Ιεράς Μονής Κουτλουμουσίου, Άγιον Όρος Άθω 1996, σ. 261-264.
17. Τα Μοναστήρια του Ελληνισμού, Γενικό περίγραμμα, *Τα Μοναστήρια του Ελληνισμού*, εκδ. Ιχνηλάτης, Αθήνα 1997, τόμ. Α' σ. 15-28.
18. Παραστάσεις Θεοφανειών στη μεταβυζαντινή ζωγραφική, Πρακτικά Συμποσίου: *Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων 700 χρόνια 1292-1992*, (Ιωάννινα 29-31 Μαΐου 1992), έκδ. Ι. Μ. Νήσου Ιωαννίνων και Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, (Γενική εποπτεία και καλλιτεχνική επιμέλεια σε συνεργασία με τον καθηγητή Μίλτο Γαρίδη), Ιωάννινα 1999, σ. 197-210, εικ. 1-8.
19. Οι τοιχογραφίες του καθολικού. Το πανόραμα της χριστιανικής διδασκαλίας με εικόνες και χρώματα, *ΠΑΡΟΥΣΙΑ Ιεράς Μονής Δοχειαρίου*, έκδ. Ι. Μ. Δοχειαρίου, Άγιον Όρος 2001, σ. 291-320, πιν. 1-24.
20. Μίλτος Γαρίδης. Το χρονικό μιας ζωής, *Μίλτος Γαρίδης (1926-1996)*

Αφιέρωμα, τομ. Α', εκδ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων – Τομέας Αρχαιολογίας, (Γενική εποπτεία Α' και Β' τόμου Αθανάσιος Παλιούρας - Αγγελική Σταυροπούλου), Ιωάννινα 2003, τομ. Α', σ. ιθ'-λβ'.

21. Εικόνες 16^{ου} αι., Εικόνες 17^{ου} αι., *Κειμήλια Πρωτάτου*, Άγιον Όρος 2004, τόμ. Β', σ. 61-128, εικ. 21-65 και σ. 200-259, εικ. 100-129 αντίστοιχα.
22. Εικόνες της συλλογής Πρωτάτου, *Άγιον Όρος, Κειμήλια Πρωτάτου*, έκδ. Αγιορείτικη Εστία 2006, Συλλογή, έκδοση-επιμέλεια ΕΛΤΑ, Αθήνα 2008, σ. 86-112, εικ. 28-64).

Λήμματα που αναφέρονται σε σημαντικά μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους όπως π.χ. Θεσσαλονίκη, Κρήτη, Κύπρος, Κωνσταντινούπολη, Μυστράς, Άγιοι Τόποι, Αχειροποίητες εικόνες, Εικονολατρεία-Εικονομαχία, Κατακόμβες, Ναός Χριστιανικός, Τέχνες Χριστιανικές, έχουν καταχωρηθεί στην εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος- Λαρούς- Μπριτάνικα και στον τόμο *Θρησκείες της Εκδοτικής Αθηνών*.

IV. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

23. Έκθεση για την Ανασκαφή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στην Κάτω Βασιλική Αιτωλίας, *Δωδώνη* 14 τεύχ. 1(1985), σ. 211-240, πίν. 15-46. (Περίληψη στο *Αρχαιολογικό Δελτίο* (1985) και στο Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 1986 - 1989).
24. Έρευνα για την ιστορία και την αρχιτεκτονική του Αγίου Νικολάου Βαράσοβας Αιτωλίας, (σε συνεργασία με τον αρχιτέκτονα Χρ. Κατσιμπίνη), *ΗπειρΧρον* 27(1985), σ. 105-114, πίν. 2-12.
25. Εκτιμήσεις και προβληματισμοί για το χώρο της Δυτικής Στερεάς με αφορμή την Ανασκαφή της Κάτω Βασιλικής, *ΦΗΓΟΣ, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σωτ. Δάκαρη*, Ιωάννινα 1994, σ. 555-578, πίν. 1-28.
26. Η Εγκλείστρα του Αγίου Νεοφύτου στην Κύπρο και η Εγκλείστρα του Αγίου Νικολάου στη Βαράσοβα Αιτωλίας. Οι ιδιαιτερότητες των αναζητήσεων του Μοναχισμού στην ανατολική Μεσόγειο, *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, 4 (Λευκωσία 1999), σ. 97-106, πίν. 1-18.
27. Ανασκαφή Εγκλείστρας Αγίου Νικολάου Βαράσοβας Αιτωλίας.

Ιστορική-αρχαιολογική τεκμηρίωση. Απόψεις και προβλήματα, Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συνεδρίου: *Η Ναύπακτος και η περιοχή της στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή*, (Ναύπακτος 17-19 Οκτωβρίου 1997), *Ναυπακτικά* 10(1998-99), 2ος ημίτομος, Αθήνα 2001, σ. 291-322, πίν. 1-23.

28. Η Μονή των Τριών Μεγάλων Ιεραρχών και το αρχαιότερο "Πανεπιστήμιο" στον Ελληνικό χώρο: α) Η δόξα του πνευματικού Βυζαντίου επιστρέφει στο ταπεινό Λουσούδι, β) Ιωσήφ Φιλάγρης (1330 περ. - 1410) ο υπέρμαχος της Ορθοδοξίας και αναστηλωτής του ελληνικού πολιτισμού, γ) Αποκαλύπτεται το μοναστήρι των Τριών Ιεραρχών του Ιωσήφ Φιλάγρη - Εντυπωσιακά τα ευρήματα, περ. *Κουδουμανιά Μηνύματα*, αρ. φύλ. 24, Ιούλιος-Δεκέμβριος 2013, σ. 1-16, πιν. 1-17.

Σημαντική έκδοση προς ενημέρωση του ευρύτερου κοινού για τις ανασκαφές, τα ευρήματά τους και το αναστηλωτικό έργο που πραγματοποίησε σ' αυτές, αποτελούν τα τέσσερα κατά σειρά ημερολόγια που εξέδωσε στο Αγρίνιο με κατατοπιστικά κείμενα και πλούσιο φωτογραφικό υλικό:

- α. Ημερολόγιο 2007, *Αγία Τριάδα Μαύρικα Αγρινίου*, Ανασκαφή 2002-2006.
- β. Ημερολόγιο 2008, *Σπήλαιο Αγίου Νικολάου Βαράσοβας Αιτωλίας*, *Εγκλείστρα*, Ανασκαφή 1990-2000.
- γ. Ημερολόγιο 2009, *Λόφος Αγίας Τριάδας Κάτω Βασιλικής Αιτωλίας*, Ανασκαφή 1980-1990.
- δ. Ημερολόγιο 2010, *30 χρόνια ανασκαφές στη Βυζαντινή Αιτωλία 1980-2010*, Ειδική έκδοση: Ιστορική και Αρχαιολογική Εταιρεία Δυτικής Στερεάς Ελλάδος.

V. ΑΡΘΡΑ

29. Η Εικονογράφηση του τρούλλου του Αγίου Γεωργίου Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 8(1971), σ. 63-86, πίν. Ε' - ΙΓ'.
30. Η ζωγραφική εις τον Χάνδακα από 1550-1600, *Θησαυρίσματα* 10(1973), σ. 101-124.
31. Χρυσάνθης Μαυροπούλου-Τσιούμη, Οι τοιχογραφίες του 13ου αιώνα στην κουμπελίδικη της Καστοριάς. Έκδ. Κέντρου Βυζαντινών

- Ερευνών, Θεσσαλονίκη 1973 (Διατριβή επί δικτατορία υποβληθείσα εις την Φιλοσοφικήν Σχολήν του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), *Μακεδονικά* 15 (1975) 419-422. (Βιβλιοπαρουσίαση).
32. Η δυτικού τύπου Ανάσταση του Χριστού και ο χρόνος εισαγωγής της στην Ορθόδοξη τέχνη, *Δωδώνη* 7(1978), σ. 385-397, πίν. 1-7.
33. Τα ψηφιδωτά του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων της Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 15(1978), σ. 144-176, πίν. Ζ' - ΙΘ'.
34. Συμβολή στην εικονογραφία Νεομαρτύρων (σε συνεργασία με τον Μίλτο Γαρίδη), *ΗπειρΧρον* 22(1980), σ. 169-205, εικ. Α - Η, πιν. 10-33.
35. Το Λουτρό του Χριστού στην Παράσταση της Γέννησης, *Φιλολογικά* 2 (1980), σ. 39-50.
36. Οι μικρογραφίες του χρησμολογικού κώδικα 170 Barozzi, *Πεπραγμένα Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, (Ηράκλειο 29/8-3/9 1976, Ηράκλειο 1981, σ. 318-328, πίν. 96-114.
37. Βιβλιογραφία για την Ήπειρο (1969-1979), Βυζαντινή αρχαιολογία και τέχνη, *ΗπειρΧρον* 22 (1980) 256-266.
38. Βιβλιογραφία για την Ήπειρο (1979-1980), Βυζαντινή αρχαιολογία και τέχνη, *ΗπειρΧρον* 23 (1981), σ. 364-380.
39. Γενική θεώρηση της ζωγραφικής στην Αιτωλοακαρνανία το 16^ο αιώνα, Πρακτικά Συνεδρίου "Συνάντηση Προυσού", Ιούνιος 1981, *ΗπειρΧρον* 24(1982), σ. 121-129, πιν. 1-13.
40. Η αληθινή προσωπογραφία του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 1983, Ιωάννινα 1983, 277-285, πίν. 1-4.
41. Ο απόηχος της Εικονομαχίας στη ζωγραφική του 16ου αι. Η περίπτωση του Γεωργίου Κλόντζα, (Τιμητικό Αφιέρωμα στον καθηγητή Κωνσταντίνο Δ. Καλοκύρη), *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 403-413, πίν. 1-5.
42. Βιβλιογραφία για την Ήπειρο, Βυζαντινή αρχαιολογία, Α' (1926-1977) σ. 353-358, Β' (1980-1985) σ. 358-365, *ΗπειρΧρον* 28 (1986/87).
43. Ο Κύπριος ζωγράφος Συμεών Αυξέντης και τα καλλιτεχνικά ρεύματα του 16ου αιώνα, Πρακτικά Β' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία 1986, τόμ. Β', σ. 591-600, πίν. 1-18.

44. Καλυδών-Καλυδώνιοι-Λίμνη Καλυδώνος, *Ιστοριογεωγραφικά* 1 (1986), σ. 195-196.
45. Το μοναστήρι του Προδρόμου στο Μπαλί, *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* (Αγ. Νικόλαος 25 Σεπτεμβρίου - 1 Οκτωβρίου 1981), τόμ. Β', Ηράκλειο Κρήτης 1986, σ. 304-321, σχ. 1- 5, πίν. 1-15β.
46. Εικονογραφία Αγίου Στεφάνου του Νέου, Αφιέρωμα στον καθηγητή Στ. Ι. Παπαδόπουλο, *Δωδώνη* 16, τεύχ. 1(1987), σ. 483-496, πίν. 1-2.
47. Βυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη, Βιβλιογραφία για την Ήπειρο (1969-1979), *ΗπειροΧρον* 22(1980), σ. 256-266, 23(1981), σ. 364-380 και 28(1986-87), σ. 355-365.
48. Η Θεολογία της Εικόνας, *ΔΙΑΚΟΝΙΑ*. Αφιέρωμα στη μνήμη Βασιλείου Στογιάννου, *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 627-631.
49. Η αδελφότητα της "Θεοτόκου της Ναυπακτιωτίσσης" και η σχέση της με την περιοχή των Θηβών κατά την μεσοβυζαντινή περίοδο. Απόψεις και προβλήματα, *Α' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών* (Θήβα 10-14 Σεπτεμβρίου 1986), τόμ. Β', τεύχ. Α', Αθήνα 1988, σ. 613-619, πίν. 1-4.
50. Τα Επτάνησα καλλιτεχνική γέφυρα μεταξύ Κρήτης και Βενετίας, *Πρακτικά Συνεδρίου: Κεφαλονιά, Ένα μεγάλο Μουσείο*, Αργοστόλι 1989, σ. 205-212.
51. Η βυζαντινή ζωγραφική - τέχνη της εκκλησίας και η ελευθερία του αγιογράφου καλλιτέχνη, "*L'icône dans la Théologie et l'art*", *Études Theologiques* 9, Chambésy-Genève 1990, σ. 241-263, πίν. 1-11.
52. Πρόγραμμα έρευνας και μελέτης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων για τις Εκκλησίες και τα Μοναστήρια του Ζαγορίου, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 12(1990), σ. 274-277.
53. Παραγωγή, χρήση και διακίνηση των εικόνων στην Κρήτη τον 16ο και 17ο αι., *Πεπραγμένα ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Χανιά 1991, τόμ. Β', σ. 405-417, πίν. 139-142.
54. Χάρτινες εικόνες από τη συλλογή του Νίκου Ψημμένου, Λαογραφικό Μουσείο Λάρισας, (έκθεση 31 Μαρτίου-31 Μαΐου 1991), Κατάλογος Έκθεσης 1991.

55. Οι Βλαχέρνες της Άρτας και τό πρότυπό τους, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου: *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, έκδ. Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Άρτας “Ο Σκουφάς”, Άρτα 1992, σ. 163-177, πίν. 1-4.
56. Τα κάστρα Πρέβεζας - Βόνιτσας - Λευκάδας στην εποχή της Βενετοκρατίας, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: *Η Ιστορία της Πρέβεζας*, (Πρέβεζα 22-24 Σεπτεμβρίου 1989), έκδ. Δήμου Πρέβεζας, Πρέβεζα 1993, σ. 43-48, πιν. 1-8.
57. Μεταβυζαντινή μνημειακή Θεσσαλονίκη: Γέφυρα με τις πηγές της Παλαιοχριστιανικής τέχνης. Μικρό σχόλιο πάνω σ’ ένα μεγάλο θέμα. ΚΣΤ΄ Δημήτρια - Ε΄ Επιστημονικό Συμπόσιο: *Χριστιανική Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 159-173, πίν. 1-15.
58. Χρώμα, φως και λατρεία. Θεοφάνης ο Έλληνας: ένας καλλιτέχνης που γεννήθηκε δύο αιώνες πριν από την εποχή του ή αναζητώντας τις πηγές της ρωσικής ζωγραφικής, *Russie Mille ans de vie Chrétienne, Études Theologiques* 10, Chambésy-Genève 1993, σ. 295-321, πίν. 1-15.
59. Δόγμα και εικόνα. Εκκλησία και τέχνη. Ο Μ. Φώτιος οριοθετεί τη ζωγραφική της Ορθοδοξίας από την μεταεικονομαχική περίοδο ως τον 20ό αιώνα, Πρακτικά Συμποσίου: *Μνήμη Αγίων Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου Αρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 631-647, πίν. 1-8.
60. Paul Huber, *Η Αποκάλυψη στην τέχνη Δύσης και Ανατολής*, εκδ. Ε. Τζαφέρη, (μετάφραση Φιλόθεος Γαρίτσης, επιμέλεια έκδοσης Α. Παλιούρας), Αθήνα 1995.
61. Ο ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας στο Σινά, *Πεπραγμένα του Ζ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ρέθυμνο 1995, τόμ. Β2, σ. 599-609, πίν. 1-10.
62. Από την Ήπειρο στη Θεσσαλία. Ένας καλλιτεχνικός δρόμος, Πρακτικά Γ΄ Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών, *Τρικαλινά* 15(1993), τόμ. Β΄, σ. 41-67, πίν. 1-16.
63. Εγνατία: Ένας δρόμος που “διακινούσε” εμπορεύματα, ιδεολογίες, τέχνες και καλλιτέχνες, Αφιέρωμα Ν. G. L. Hammond, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Παράρτημα *Μακεδονικά*, αρ. 7, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 321-334, πίν. 1-10.
64. Η γοητεία των χειρών, “Αργυρίτις γή”. *Χαριστήριο τόμος στον Κ. Κονοφάγο*, Αθήνα 1998, σ. 91-93.

65. Το αναστηλωτικό έργο του Αναστασίου Ορλάνδου στην Εκατονταπυλιανή. Απόψεις και προβλήματα, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου: *Η Εκατονταπυλιανή και η Χριστιανική Πάρος*, (Πάρος 15-19 Σεπτεμβρίου 1998), Πάρος 1998, σ. 97-114, πίν. 1-14.
66. Αποκάλυψη: Από τους Δυτικούς Χαράκτες στην Εικαστική Έκφραση των Τοιχογραφιών του Αγίου Όρους, Πρακτικά Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου: *1900ετηρίς της Αποκαλύψεως Ιωάννου* (Αθήναι - Πάτμος 17-26 Σεπτεμβρίου 1995), Αθήναι 1999, σ. 417-447, πίν. 1-24.
67. Ροτόντα. Παρατηρήσεις πάνω σ' ένα σκεπτικό που ενώ έχει διαχρονική διάσταση παραμερίζει την ορθόδοξη παράδοση. Άγιος Γεώργιος-Ροτόντα λατρευτικός ή μνημειακός χώρος; Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδος, (Θεσσαλονίκη 21.3.1997), Θεσσαλονίκη 1999, σ. 187-194, πίν. 1-6.
68. Τροφές και ποτά των αγίων, Διεθνές Συνέδριο Μεσογειακής Διατροφής, Άγιος Νικόλαος Κρήτης 1999.
69. Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος, ο Χαρισματούχος, "Τελετή αναγορεύσεως της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου ως Επιτίμου Διδάκτορος του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων", Ιωάννινα (27 Μαΐου 1999), σ. 15-27.
70. Αρχαιολογικές περιπλανήσεις με τον Σωτήρη Δάκαρη, *Δωδώνη*, 26, τεύχ. 1 (1997), Ιωάννινα 1999, σ. 347-360, πίν. 1-8.
71. Η Εικονογραφία του Αποστόλου Παύλου, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: *Ο Χριστός στο κήρυγμα του Αποστόλου Παύλου. 2000 χρόνια χριστιανικής ζωής, ιστορίας και πολιτισμού*, Βέροια 2000, σ. 247-260, πίν. 1-30.
72. Πειρατές και καπεταναίοι στην Αχαρνανία και την Ήπειρο, περ. *Ιστοριογεωγραφικά* 8, Γιάννενα-Θεσσαλονίκη 2000, σ. 265-268, πίν. 1-2.
73. Ο Σίφνιος ζωγράφος "Δευτερέων", το κύκνειο άσμα της αιγαιοπελαγίτικης εικονογραφίας, Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου, (Σίφνος 25-28 Ιουνίου 1988), τόμ. Β', Αθήνα 2001, σ. 241-256, πίν. 1-25.
74. Η εικόνα της Παναγίας της Κυκκώτισσας και η διάδοσή της στον Ορθόδοξο κόσμο, Πρακτικά Συνεδρίου: *Η Ιερά Μονή Κύκκου στη*

- Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη*, Λευκωσία 2001, σ. 83-104, πίν. 1-15.
75. “Ο των ζωγράφων ελάχιστος Διονύσιος ιερομόναχος ο εκ Φουρνά” των Αγράφων συνεχιστής της μεγάλης Παράδοσης, *ΒΕΛΛΑ Επιστημονική Επετηρίδα Ανωτέρας Εκκλησιαστικής Σχολής Βελλάς Ιωαννίνων*, Βελλά-Ιωαννίνων 2001, σ. 35-41, πίν. 1-12.
76. Σύναξη καλλιτεχνών στο Άγιον Όρος τον 16ο αιώνα. Το χρονικό μιας Αναγέννησης, Άγιον Όρος-Φύση, Λατρεία, Τέχνη, *Πρακτικά Συνεδρίων εις το πλαίσιον των παραλλήλων εκδηλώσεων της Έκθεσης Θησαυροί του Αγίου Όρους*, τόμ. Β΄ Θεσσαλονίκη 2001, σ. 105-114, πίν. σ. 219, 1 και σ. 274, πιν. I-XIX.
77. Δόγμα και εικόνα: η αισθητική ανάγνωση του προσώπου, “*Τιμάτια Φωτός Αρρήτου*”, *Διεπιστημονική προσέγγιση του προσώπου*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 125-128.
78. Το Ρέθυμνο κατά τον 16^ο αιώνα με το πενάκι του ζωγράφου Γεωργίου Κλόντζα, *Πρακτικά Συμποσίου: Της Βενετίας το Ρέθυμνο (Ρέθυμνο 1-2 Νοεμβρίου 2002)*, Βενετία 2003, σ. 389-396, πιν. 1-12.
79. Αχελώος: Αναζητώντας μια χαμένη πόλη και μια Επισκοπή. *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας* (Αγρίνιο 29-31 Μαρτίου 2002), Αγρίνιο 2004, σ. 502-514.
80. Μυστράς. Το κύκνειο άσμα του Βυζαντινού Πολιτισμού, *ΒΕΛΛΑ Β΄ Επιστημονική Επετηρίδα Ανωτέρας Εκκλησιαστικής Σχολής Βελλάς Ιωαννίνων*, Βελλά Ιωαννίνων 2003, σ. 135-145, εικ. 1-9.
81. Κλόντζας και Θεοτοκόπουλος, *Θησαυρίσματα* 34(2004), σ. 361 πιν. 1-14.
82. Αποτυπώνοντας την ποίηση του αγίου Ανδρέου Κρήτης με εικόνες, *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου: Ο Άγιος Ανδρέας Αρχιεπίσκοπος Κρήτης ο Ιεροσολυμίτης πολιούχος Ερεσού Λέσβου* (1-4 Ιουλίου 2003), Μυτιλήνη 2005, σ. 248-280, πιν. 1-29.
83. Τα βυζαντινά και βενετσιάνικα μνημεία του Μυλοποτάμου, όπως τα είδε ο Gerola και όπως είναι σήμερα, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Ο Μυλοπόταμος από την αρχαιότητα ως σήμερα (Περιβάλλον - Αρχαιολογία - Ιστορία - Λαογραφία - Κοινωνιολογία)*, Ρέθυμνο 2006, σ. 251-263, εικ. 1-22.
84. Πως αναστηλώθηκαν μία βυζαντινή Αγία Τράπεζα και ένα τέμπλο, *ΔΩΡΟΝ, Τιμητικός Τόμος στον καθηγητή Νίκο Νικονάνο*,

- Θεσσαλονίκη 2006, σ. 147-155, εικ. 1-26.
85. Ο Απόστολος Παύλος «πηγή της Σοφίας» για τον Ιωάννη Χρυσόστομο, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: *Από τον Απόστολο Παύλο στον Ιερό Χρυσόστομο*, Βέροια 2007, σ. 201-220, πιν. 1-12.
86. Sant' Andrea l' Eremita e la pubblicazione della sua litanìa a Venezia, στα Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου: *I Greci durante la venetocrazia Uomini, spazio, idee (XIII-XVIII sec.)*, Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia, Venezia 2009, σ. 701-707, πιν. 1-5.
87. Οι μεταβυζαντινές εικόνες της Μονής Λειμώνος και η ένταξή τους στην Αιγαιοπελαγίτικη ζωγραφική, Πρακτικά Συνεδρίου: *Ιερά Μονή Λειμώνος. Ιστορία - Παλαιογραφία - Τέχνη* (27-30 Σεπτεμβρίου 2001), Αθήνα 2009, σ. 195-212, πιν.
88. Η ζωγραφική των Κατακομβών· η πρώτη γλώσσα των συμβόλων της Εκκλησίας. Το παράδειγμα της Μήλου, Πρακτικά Β' Επιστημονικής Ημερίδας: *Κατακόμβες της Μήλου* (Μήλος 21 Ιουνίου 2008), Μήλος 2010, σ. 123-140, εικ. 1-15.
89. Ο ζωγράφος Γεώργιος από το Μαυρίλο Φθιώτιδος ζωγραφίζει στη Μονή Προυσού Ευρυτανίας, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου: *Η Υπάτη στην εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική τέχνη και τον ελλαδικό μοναχισμό* (Υπάτη 8-10 Μαΐου 2009), Αθήνα 2011, σ. 481-494, πιν. 1-15.
90. Δρόμοι ασκητικοί της Κρήτης, μορφές θεόσταλτες, μνημεία ταπεινά και περίτεχνα, Πρακτικά Διορθοδόξου Μοναστικού Συνεδρίου: *Μοναστική Ζωή και Παράδοση*, Ιερά Μονή Χρυσοπηγής, Χανιά 2011, σ. 183-197 και πίνακες.
91. Διάγραμμα μνημειακής τοπογραφίας και της μοναστικής κίνησης στα μοναστήρια και ασκηταριά της Ερημούπολης στη νότια Κρήτη κατά τον 14^ο αιώνα, Πρακτικά Συνεδρίου: "Έν Γορτύνη καὶ Ἀρκαδία ἐγένετο" 1^ο Διεθνές Διεπιστημονικό Συνέδριο Γόρτυνας για την Ιστορία, την Πνευματικότητα, την Τέχνη και τον Πολιτισμό του Κρητικού Νότου (Μεσαρά 20-23 Σεπτεμβρίου 2012), Ηράκλειο 2014, σ. 169-180, εικ. 1-10.
92. Το κτιριακό συγκρότημα της Σχολής Βελλάς και η πορεία του μέσα στον αιώνα λειτουργία της Σχολής (1911-2011), Πρακτικά Επι-

- στημονικού Συνεδρίου: «*ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ ΣΧΟΛΗΣ ΒΕΛΛΑΣ (1911-2011)*», Βελλά Ιωαννίνων 2013, σ. 371-374, εικ. 1-10
93. Το Αγιοφάραγγο και τα χριστιανικά ασκηταριά της Νότιας Κρήτης, *Θησαυρίσματα* 41/42 (2011/2012), Βενετία 2013, σ. 424-434 και πιν.
94. Ένας Ευρυτάνας Μετανάστης κατακτά τη Νέα Υόρκη το 1914, Επιστημονικό Συνέδριο: "*Των Αποδήμων Ευρυτάνων Έργα...*", Καρπενήσι 18-19 Οκτωβρίου 2012/ Κεράσοβο 20 Οκτωβρίου 2012. (υπό εκτύπωση)
95. Βαράσοβα: Ένας διαχρονικός ασκητικός χώρος, (περίληψη), Το αρχαιολογικό έργο της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στην Αιτωλοακαρνανία και την Λευκάδα, Πρακτικά Ημερίδας (Ναύπακτος 2 Νοεμβρίου 2013), Ναύπακτος 2014, σ. 21.

Πλειάδα επίσης άρθρων επιστημονικού, αρχαιολογικού κυρίως και ιστορικού περιεχομένου, καθώς και πολλά άλλα άρθρα και επιφυλλίδες ποικίλου πνευματικού περιεχομένου (θεολογικού, εθνικού, παιδαγωγικού, κοινωνικού κ.αλ.) δημοσιεύτηκαν κατά καιρούς σε εφημερίδες και περιοδικά. Έργα του έχουν παρουσιάσει κατά καιρούς αξιόλογοι βυζαντινολόγοι, ενώ αναφέρονται σ' αυτά παλαιότεροι και νεώτεροι ερευνητές. Σε περιοδικά δε και συλλογικούς τόμους έχουν δημοσιευτεί κατά καιρούς ποιήματα και αφηγήματα ανέκδοτων ποιητικών και λογοτεχνικών συλλογών του.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΡ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ

Επίκ. καθηγητής Α.Ε.Α. Βελλάς Ιωαννίνων

Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἀθανάσιος Παλιούρας μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρδολομαίου καὶ καθηγητῶν τῆς Σχολῆς Βελλᾶς στὴν αἴδουσα τοῦ Θρόνου.

Ἀναμνηστικὴ φωτογραφία μετὰ τοὺς φοιτητὲς τῆς Σχολῆς Βελλᾶς στὴν κεντρικὴ κλίμακα τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
ΓΕΡΩΝ ΧΑΛΚΗΔΟΝΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΠΕΡΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑΣ ΤΙΝΑΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ
ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

“Σφραγίς δωρεᾶς Πνεύματος Ἁγίου. Ἀμήν.”

Ἡ λέξις σφραγίς σημαίνει τὸ ὄργανον, τὸ ἐργαλεῖον, τὸ ἀντικείμενον ἀπὸ εἰδικὸν ὑλικὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀποτυπώνονται λέξεις, συμπλέγματα γραμμάτων, τίτλοι, λογότυπα, σύμβολα, σήματα, ἐπωνυμῖαι, παραστάσεις οἰασδῆποτε ὡς ἐκδήλωσις ταυτότητος, γνησιότητος ἐγγράφου, ἐπιστολῆς, ἐπιταγῆς κλπ. Καὶ αὐτὴ ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ἀτομική, ἐπίσημος, δημοσία, κρατική, βασιλική, ὑπουργική, πατριαρχική, καλλιτεχνική κ.ἄ. Ὡς πρὸς τὴν ἰσχύν τῆς νὰ εἶναι ἔγκυρος, νόμιμος ἢ καὶ πλαστή, παράνομος. Νὰ ἔχει διαφόρους τρόπους κατασκευῆς καὶ νὰ εἶναι ποικίλης ὕλης καὶ χρήσεως, ὅπως ἐκ βουλοκηρίου, κόμμεως, μετάλλου (σιδήρου, χαλκοῦ, ὀρειχάλκου, ἀλουμινίου) καὶ λίθου¹.

Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὅπως καὶ διάφοροι ἐκκλησιαστικοὶ καὶ μὴ ὀργανισμοί, ἔχει σφραγίδας διαφόρους, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται αἱ Πατριαρχικαὶ τοιαῦται. Αὐταὶ παραλάσσουν κατὰ καιροῦς, διατηρουμένων ὀρισμένων βασικῶν στοιχείων των. Χρησιμοποιοῦνται

1. Βικιπαίδεια, Σφραγίδα 17.2.2010. Wikipedia 21.1.2014. Μὲ τὸ θέμα τῶν σφραγίδων τῶν Ἱ. Μητροπόλεων καὶ Ἐνοριῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχει ἀσχοληθεῖ ὁ Ἀ. Μήλλας, Σφραγίδες Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνορίες Ἀγιωτάτης Ἀρχιεπισκοπῆς, Ἀθήνα 1996, 32-50. Τοῦ Αὐτοῦ, Σφραγίδες Μητροπόλεων Χαλκηδόνος – Δέρκων, Ἀθήνα 2000.

δὲ εἰς ποικίλας περιπτώσεις ἐπικυρώσεως Πατριαρχικῶν ἐγγράφων², ἐγγράφων τῶν Συνοδικῶν Γραφείων ἢ καὶ εἶναι τυπωμένοι ἢ ἐπικολλημένοι, ὡς τὰ Ex Libris εἰς εὐχητηρίους καὶ εὐχαριστηρίους κάρτας, προσκλήσεις, τάξεις ἱεροτελεστιῶν, φυλλάδια, περιοδικά, ἀναμνηστικὰ δελτάρια, φακέλλους, μετάλλια, κυτία, σημαίας, πινάκια τῆς Πατριαρχικῆς τραπέζης! κ.ἄ.

Αἱ σφραγίδες αὐταὶ εἶναι ἀνάγλυφοι ἐκ βουλοκηρίου, κόμμεως, σιδήρου, χαλκοῦ, ἀλουμινίου κ.ἄ. μετὰ μελάνης καὶ κρῦαι (Soğuk Damga) ἄνευ μελάνης χρησιμοποιούμεναι ἐπὶ χονδροῦ χάρτου, μονο- ἢ δίχρωμοι, κυκλικαὶ καὶ ὠοειδεῖς. Ὡς πρὸς τὸ μέγεθός των εἶναι συνήθως μικραὶ καὶ ἔχουν λαβὴν (χερούλι) ξύλινον, μετάλλινον ἢ οὐ, ἢ καὶ λειτουργοῦν ἐντὸς καταλλήλου μεταλλίνης συσκευῆς ἐκ δύο συνδεομένων διὰ στροφῆς (mentese) τμημάτων.

Ἡ σφραγὶς τοῦ Πατριάρχου κατὰ τὴν παλαιότεραν περίοδον ἔφερε δικέφαλον ἀετὸν μετὰ στέμματος, ἄλλη δὲ τὴν Θεομήτορα μετὰ τοῦ παιδὸς Ἰησοῦ εἰς τὰς ἀγκάλας. Βεβαίως αἱ Πατριαρχικαὶ σφραγίδες ἀνέγραφον τὸ ὄνομα τοῦ ἐκάστοτε Πατριάρχου, καθὼς καὶ τὸν χρόνον τῆς εἰς τὸν Θρόνον ἀνόδου του. Ἡ σφραγὶς αὕτη ἦτο τὸ ὄργανον τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας καὶ μόνον αὐτὴν ἀνεγνώριζε ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία³.

Ἐνταῦθα ἐξετάζονται μόνον πατριαρχικαὶ τινες σφραγίδες κυρίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Μαξίμου Ε' (1946-1948), καὶ δὴ αἱ ἑξῆς:

1- Ἡ τοῦ Πατριάρχου Δημητρίου Α' (1972-1991) (εἰκ. 1). Αὕτη εἶναι κυκλικὴ καὶ ἀπαρτίζεται ἐκ παχείας ταινίας ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρίσκεται ἡ ἐπιγραφή: ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ ΑΛΘΟΒ', τ.ἔ. τὸ ἔτος ἀναρρήσεως τοῦ Πατριάρχου εἰς τὸν Θρόνον. Κάτωθεν αὐτῆς ὑπάρχουν δύο ἀντίθετοι συμμετρικοὶ ἔμφυλοι μίσχοι. Ἡ ταινία περιβάλλεται ὑπὸ λεπτοῦ κυματοειδοῦς πλαισίου. Εἰς τὸ κεντρικὸν τμήμα αὐτῆς ἀπαντοῦν ἰσοσκελῆς σταυρὸς μετὰ τριγωνικῶν κεραιῶν ἀποληγόντων εἰς βαθουλωτὰ πρὸς τὸ μέσον ἐπιμήκη ἐπιθήματα, ὁμοιάζων πῶς καὶ πρὸς τὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Εἰς τὰς γωνίας τῶν κεραιῶν εὐρίσκεται συντετμημένος ὁ τίτλος

2. Β. Θ. Σταυρίδου, Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Θεσσαλονίκη 1996, 535-542.

3. Τοῦ Αὐτοῦ, Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Θεσσαλονίκη 1987, 60-61.

τοῦ Πατριάρχου: ΔΗΜ[Η]ΤΡ[ΙΟ]C / Π[Α](ΤΡ)[ΙΑΡ]Χ[Η]C Κ[ΩΝΣΤΑΝΤΙ-
ΝΟΥ]Π[ΟΛΕΩ]C.

Τὴν σφραγίδα ταύτην ἐχρησιμοποιοῦν οἱ Πατριάρχαι Ἀθηναγόρας Α΄ (1948-1972) καὶ Δημήτριος Α΄. Πιθανότατα δὲ ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ δια-
πρεποῦς Φαναριώτου Ἀγιογράφου Εἰρηναρχοῦ Κόβα τοῦ Χίου (1894-1972⁴).

2- Ἡ τοῦ Πατριάρχου Βαρδολομαίου (1991-....) (εἰκ. 2). Αὕτη ὁμοιάζει
πρὸς τὴν τοῦ Δημητρίου, ἔχουσα ὅμως καὶ διαφορὰς τινὰς ὅπως: Ἐλλείπει
ἐξ αὐτῆς τὸ κυματοειδὲς πλαίσιον καὶ ἀντ' αὐτοῦ ὑπάρχει λεπτὸν τοιοῦτον
μετὰ τελειῶν. Τὸ ἔτος τῆς ἀναρρήσεώς του εἰς τὸν Θρόνον εἶναι τὸ ΑϠΛΑ΄.
Κάτωθεν δὲ αὐτοῦ εὐρίσκονται οἱ δύο ἀντίθετοι συμμετρικοὶ ἔμφυλοι μί-
σχοι. Διάφορος ἐπίσης εἶναι ὁ ἰσοσκελὴς καὶ ρωμαλεώτερος σταυρός. Οὕτω
τὰ περιγράμματα τῶν κεραιῶν του εἶναι τοξωτά, ἔχουν δὲ ἐγγεγραμμένα
τρίγωνα μετὰ δώδεκα τελειῶν ἐνδιαμέσως. Ἐπὶ πλέον τὸ ἄκρον ἐκάστης
κεραίας ἔχει δύο κάτωθεν ἀνοικτὰ δισκάρια “τὰ ἐπίμηλα” (Ecktondi) εἰς τὰ
ἄκρα τῆς καὶ ἐν μεγαλύτερον εἰς τὸ μέσον. Εἰς τὰς γωνίας αὐτῶν εὐρίσκεται
συντετμημένος ὁ τίτλος τοῦ Πατριάρχου: ΒΑΡΘ[Ο]Λ[Ο]Μ[ΑΙΟ]C / Π[Α]-
(ΤΡ)[ΙΑ]ΡΧ[Η]C Κ[ΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ]Π[ΟΛΕΩ]C, ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὴν
σφραγίδα τοῦ Δημητρίου.

Τὴν σφραγίδα ταύτην, ἣ ὁποία χρησιμοποιεῖται μέχρι σήμερον, ἐξε-
τέλεσε ὁ τότε Βιβλιοθηκᾶριος τῆς Πάτριαρχικῆς Βιβλιοθήκης καὶ συντη-
ρητῆς Δημήτριος Ραϊτσανόφσκυ⁵.

Τεχνοτροπικῶς ἡ σφραγὶς τοῦ Πατριάρχου Δημητρίου διακρίνεται διὰ
τὴν λεπτότητα καὶ γραφικότητα αὐτῆς, ἐνῶ ἡ τοῦ Βαρδολομαίου εἶναι ψυ-
χρά, μηχανικὴ καὶ ἄπνους.

3- Ἐκτὸς ὅμως τούτων ὑπάρχει καὶ ἕτερα σφραγὶς Πατριαρχικὴ (εἰκ.
3), παλαιότερα καὶ ἔντυπος, ἀπαντῶσα εἰς τὰ Πιστοποιητικὰ Θρησκευ-
τικῶν Πράξεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Εἶναι ὠοειδῆς καὶ εὐρί-
σκεται εἰς τὸ μέσον τῆς “ἀετοειδοῦς” διακοσμητικῆς ταινίας τοῦ Πιστο-
ποιητικοῦ. Ἀπαρτίζεται ἐκ παχείας ταινίας σχηματιζομένης ὑπὸ κυκλι-
δίων, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: +ΣΦΡΑΓΙΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ+.

4. Ἀ. Παπᾶ, Ἐλενουπόλεως (Χαλκηδόνος), Ὁ Ἀγιογράφος Εἰρηναρχος Κόβας, Aksum Thyateira. A Festschrift for Archbishop Methodios of Thyateira and Great Britain, Ἀθήνα 1985, 324, εἰκ. 362.

5. Κατὰ πληροφορίαν τοῦ ἰδίου πρὸς τὸν γράφοντα τὴν 7.11.2008.

Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ταινίας εὐρίσκονται οἱ δύο ἐσχηματοποιημένοι ἀντίθετοι, ἔμφυλοι μίσχοι συγκρατούμενοι ὑπὸ κορδέλλας. Εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς κεῖται ἰσοσκελῆς παχὺς σταυρὸς μετὰ τοξωτῶν περιγραμμάτων, ἔχων ἐγγεγραμμένον ἕτερον λεπτότερον, ἐνῶ εἰς τὰς γωνίας τῶν εἶναι τοποθετημένα τὰ ἀρκτικόλεξα ΜΞΠΚ τ.ἔ. ΜΑΞΙΜΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (1946-1948), κάτωθεν δὲ αὐτοῦ 1946, δηλ. τὸ ἔτος ἀναρρήσεως τοῦ Πατριάρχου εἰς τὸν Θρόνον. Ἄνωθεν τῆς σφραγίδος ὑπάρχουν οἱ δύο ἀντίθετοι ἔμφυλλοι μίσχοι μετ' ἀνθέων. Τὴν σφραγίδα ταύτην ἐχρησιμοποιοῦν οἱ Πατριάρχαι Μάξιμος Ε', Ἀθηναγόρας Α' καὶ Δημητρίος Α'. Ἴσως δὲ νὰ εἶναι ἔργον τοῦ Ε. Κόβα⁶.

5- Σφραγὶς αὐτοκόλλητος τοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου (εἰκ. 4) ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν τοῦ Δημητρίου (εἰκ. 1) μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι πέριξ τῆς ταινίας μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ καὶ τοὺς ἀντιθέτους δύο μίσχους, ἔχει καὶ μίαν μαύρην κυκλικὴν γραμμὴν. Εἰς τὸ κέντρον τῆς ὑπάρχει ἰσοσκελῆς σταυρὸς μετὰ βαδουλωτῶν εἰς τὸ μέσον ἀπολήξεων καὶ εἰς τὰς γωνίας τῶν κεραιῶν τὰς συντμήσεις: ΑΘ[Η]Ν[Α]Γ[Ο]Ρ[Α]C / Π[Α](ΤΡΙ)[Α](ΡΧ)[Η]C Κ[ΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ]Π[ΟΛΕΩ]C ΑΞΜΗ'. Τὸ φόντο τῆς σφραγίδος εἶναι μαῦρον, ἐνῶ τὰ γράμματα καὶ ἡ περίμετρος ἐρυθρά. Αὕτη ἐκολλᾶτο ἐπὶ τῶν ἀποστελλομένων φακέλλων, δὲν χρησιμοποιεῖται δὲ σήμερον.

6- Σφραγὶς ἔντυπος τοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου. Εἶναι λίαν ἀπλῆ, ἔχουσα ἐντὸς κύκλου ἰσοσκελῆ σταυρὸν μετὰ τριγωνικῶν λεπτῶν κεραιῶν ἀποληγόντων εἰς μικρὰ ἐπιθήματα, εἰς τὰς γωνίας δὲ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν αἱ ἀνωτέρω συντμήσεις. Αὕτη ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὑπὸ Δημητρίου Α' (εἰκ. 5).

7- Ἀνεξαρτήτως τούτων ὑπάρχουν καὶ δύο κρύαι σφραγίδες. Ἡ παλαιότερα εἶναι σιδηρᾶ καὶ ὠοειδῆς ἐντὸς συσκευῆς μετὰ στροφῆς. Εἰς τὴν παχεῖαν ταινίαν τῆς εὐρίσκεται ἡ ἐπιγραφὴ: ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ καὶ οἱ δύο ἀντίθετοι μίσχοι. Εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς ὑπάρχει ἰσοσκελῆς σταυρὸς μὲ παχείας τοξωτῶν περιγραμμάτων κεραιάς, εἰς τὰς γωνίας τῶν ὁποίων εὐρίσκεται τὸ γνωστὸν σύμπλεγμα IC XC ΝΙΚΑ. Εἰς τὸ ἄνω μέρος αὐτῆς σχηματίζεται κύκλος ἐκ τελειῶν μετὰ φυτικοῦ πιθανῶς διακόσμου εἰς τὸ κέντρον. Ἡ σφραγὶς αὕτη συχνάκις ἀπαντᾶ εἰς ἔγγραφα καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου, τοποθετου-

6. Α. Παπᾶ, Ἔργ. μνην. 324.

μένη εἰς τὸ ἄνω τμήμα τοῦ “καλάμου” τ.ἔ. τῆς “τουγροειδοῦς” πρὸς τὰ ἀριστερὰ γραμμικῆς τσίφρας τοῦ Πατριάρχου⁷ (εἰκ. 6). Δυστυχῶς αὕτη κατηργήθη, ἄγνωστον διατί, ὑπὸ τοῦ τότε Ἀρχιεπιγραμματέως Ἀρχιμ. Ἐλπιδοφόρου (2005-2011) (Προύσης).

Ἐπὶ πλέον, λόγῳ τῆς ἰδιαιτέρας σημασίας της, διὰ τῆς ὁποίας ἐσφραγίζοντο τὰ Πατριαρχικά Σιγίλλια καὶ ἕτερα σημαντικὰ Γράμματα, φυλάσσεται εἰς τὴν Ἀρχιεπιγραμματεῖαν, ὁ δὲ πρότερον Ἀρχιεπιγραμματεὺς Ἀρχιμ. Φίλιππος (+ Τυάνων), ἐσφράγιζε δι’ αὐτῆς μόνον τὰ ἔτοιμα ἔγγραφα καὶ οὐχὶ ὡς πρότερον τὰ λευκὰ φύλλα⁸! Σήμερον δυστυχῶς αὕτη εἶχεν προβλήματα, ἡ λαβὴ της ἐδραύσθη καὶ ἐδόθη πρὸ μηνῶν πρὸς ἐπισκευὴν εἰς τὸν μον. Νικόλαον Διονυσιάτην⁹.

8- Ἡ νεωτέρα κρῦα σφραγὶς τοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου. Καὶ αὕτη εἶναι σιδηρᾶ ἐντὸς συσκευῆς μετὰ στροφῆς καὶ κυκλικῆ, εἰς τὴν παχείαν ταινίαν τῆς ὁποίας φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ, τὴν χρονολογίαν ΑΛΛΗΑ’ καὶ τοὺς δύο ἔμφυλλους ἀντιθέτους μίσχους. Εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς ἔχει τὸν ἰσοσκελῆ σταυρὸν τῆς σφραγίδος τοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου μὲ τὰς γνωστὰς εἰς τὰς γωνίας τῶν κεραιῶν συντμήσεις καὶ περιβάλλεται ὑπὸ λεπτῆς ταινίας μὲ τελείας. Χρησιμοποιεῖται εἰς τὰς ληξιαρχικὰς πράξεις τοῦ Θρόνου.

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἄνωτέρω ὑλικοῦ δυνατὸν νὰ γίνουν αἱ ἀκόλουθοι διαπιστώσεις:

1- Ὅτι αἱ σφραγίδες αὗται συνήθως ὁμοιάζουν μεταξὺ των ὡς πρὸς τὸ μέγεθος, τὸ σχῆμα καὶ τὴν διάρθρωσιν αὐτῶν.

2- Αἱ ἐπ’ αὐτῶν ἐπιγραφαὶ καὶ συντμήσεις εἶναι τυποποιημέναι, παραλλάσσουσαι μόνον ὡς πρὸς τὰ ἐκάστοτε πρόσωπα.

Βεβαίως ἐδῶ θὰ ἤμποροῦσαν νὰ τεθοῦν καὶ ὠρισμένα ἐρωτήματα καὶ δῆ:

7. I. Keten, *The Ottoman Monograms Tughra (Tuğra)*, Ἄγκυρα 2007.

8. Κατὰ πληροφoρίας τοῦ Φιλαδελφείας Μελίτωνος πρὸς τὸν γράφοντα τὴν 21.3.2014. Ὁμως κατὰ πληροφoρίας τοῦ Προύσης πρὸς τὸν γράφοντα τὴν 20.4.2014, αὕτη δὲν χρησιμοποιεῖται ἀπὸ ἐτῶν, κατὰ δὲ τὸν Π. Παντελάραν, Γραμματεὰ τῶν Συνοδικῶν Γραφείων, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀρχιεπιγραμματεῖας τοῦ Φιλαδελφείας Μελίτωνος (1987-2005). Τοιαύτας δὲ κρῦας σφραγίδας, ἐχρησιμοποιοῦν καὶ τὰ παλαιά-φατα Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων καθὼς καὶ ἡ Ἱ. Μητρόπολις Χαλκηδόνος.

9. Κατὰ πληροφoρίας τοῦ Ἀρχιεπιγραμματέως Ἀρχιμ. Βαρθολομαίου πρὸς τὸν γράφοντα τὴν 5.4.2014.

Πόθεν προέρχεται ὁ σταυρὸς τῆς σφραγίδος γενικῶς; Δύναται δὲ νὰ λεχθεῖ, ὅτι οὗτος συγγενεῦει πρὸς ἰκανὰ βυζαντινὰ λειτουργικοῦ κυρίως χαρακτῆρος ἔργα μορφολογικῶς καὶ ἄρα ἢ προέλευσις αὐτοῦ εἶναι βυζαντινὴ, οὕτως ὥστε καὶ ἐννοιολογικῶς νὰ διατηρεῖται ἐν αὐτῇ τὸ πνεῦμα τοῦ Βυζαντίου.

Οὕτω ὁ σταυρὸς αὐτὸς ἀπαντᾷ μετὰ μικρῶν παραλλαγῶν μεταξὺ ἄλλων καὶ εἰς τὰ ἀκόλουθα ἔργα:

1- Τὴν συριακὴν (νεστοριανὴν) ἐκ γύψου σταυροπλάκην (5-6. αἰ.) τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου, σύμβολον τῶν Νεστοριανῶν. Ἐχει ἐγγεγραμμένον σταυρὸν καὶ ἀνὰ δύο δισκάρια εἰς τὸ ἄκρον ἐκάστης κεραίας, διαπνέεται δὲ ὑπὸ σασανιδικῶν ἐπιδράσεων¹⁰.

2- Τὰς θύρας τοῦ ἐσωνάρθηκος πρὸς τὸν ἐξωνάρθηκα τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (6. αἰ.). Δὲν ἔχει ζεύγη δισκαρίων¹¹.

3- Τὸν ἀπλοῦν ὀρειχάλκινον σταυρὸν λιτανείας τῆς Ἱ. Μονῆς Δοχειαρίου Ἁγίου Ὁρους (9-10. αἰ.) μετὰ ζεύγους δισκαρίων εἰς τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν¹².

4- Τὴν ὀρειχάλκινον ἀργυρόχρυσον σταυρόμορφον λειψανοθήκην τοῦ Μουσείου Τέχνης καὶ Ἱστορίας τῆς Γενεύης (πρῶτον ἡμισυ 10. αἰ.)¹³.

5- Τὸν μεγαλοπρεπῆ ἀργυροῦν σταυρὸν λιτανείας (10. αἰ.) τοῦ Μουσείου Μπενάκη μετὰ παραστάσεων εἰς τὰ δισκάρια καὶ ἐντὸς αὐτοῦ, ὅπου ὑπάρχει καὶ ἕτερος ἐγγεγραμμένος τοιοῦτος¹⁴.

6- Τὸν ἄλλοτε μικρὸν σχολικὸν κώδωνα τοῦ Eastry Ἀγγλίας (14. αἰ.), τὸν φυλασσόμενον σήμερον εἰς τὴν τοπικὴν ἐκκλησίαν καὶ θεωρούμενον ὅτι εἶναι εἰς λίαν σπάνιος Sanctus ἢ Angelus κώδων.

Ὁ ἀρχικὸς σταυρὸς εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ κώδωνα εἰς σχῆμα "cross

10. G. Egger, Kunst der Ostkirche Stift Herzogenburg 7.5.-30.1977, Βιέννη. Κατάλογος 99-100, εἰκ. 38.

11. S. Altay, Hagia Sophia, Ἴσταμποῦλ 1978, 17, 34, 35.

12. Ἱερὰ Κοινότης Ἁγίου Ὁρους. Ὁργανισμὸς Πολιτιστικῆς Πρωτεύουσας τῆς Εὐρώπης Θεσσαλονίκη 1997, ἐκδ., Θησαυροὶ Ἁγίου Ὁρους, Θεσσαλονίκη 1997, 319-320.

13. Reunion des Musées Nationaux, ἐκδ., De Byzance à Istanbul. Un post pour deux continents. Galeries nationales (Grand Palais, Champs Élysées) 10 Octobre 2009-25 Janvier 2010, Παρίσι 2009, 83.

14. G. Egger, Ἔργ. μνην. 113, εἰκ. 7.

pattée” ὡσάν τὸν Γερμανικὸν σιδηροῦν σταυρὸν τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ἔχει μίαν μοναδικὴν μορφήν, τ.ἔ. τρεῖς κύκλους (δισκάρια) ἢ σφαίρας εἰς τὰ ἄκρα ἐκάστης τῶν κεραιῶν του¹⁵ (εἰκ. 7). Ὡς ἐκ τούτου συγγενεῦει λίαν πρὸς τὸν τοῦ Πατριάρχου Βαρδολομαίου (εἰκ. 2).

7- Τὸν ξύλινον σταυρὸν τῆς Σκήτης Ἁγίας Ἄννης τοῦ Ἁγίου Ὄρους (17-18. αἰ.) μετὰ τεσσάρων δισκαρίων εἰς ἐκάστην κεραίαν, ὧν τὸ κεντρικὸν μεγαλύτερον, καὶ πεντήκοντα δύο παραστάσεων¹⁶.

Οὕτω τίθεται καὶ τὸ θέμα τοῦ συμβολισμοῦ τῶν τριῶν, ὀκτώ, δώδεκα καὶ δεκαέξη δισκαρίων τῶν κεραιῶν τῶν σταυρῶν. Προετάθησαν δὲ ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ δὴ τοῦ σταυροῦ τοῦ Eastry, δύο λύσεις:

Καὶ διὰ μὲν τὰ τρία ἢ Ἁγία Τριάς, διὰ δὲ τὰ δώδεκα οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι¹⁷.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν σφραγίδων τούτων, ὑπάρχουν καὶ τίτλοι καὶ ὑπογραφαί¹⁸ ὀρθογώνιαι ἢ τετράγωνοι ἀπὸ ἀπόψεως πλαισιακῆς μορφῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ὡς σφραγίδες ἢ ἔντυποι τοιαῦται ἄνευ περιγράμματος καὶ διακόσμου, ἀλλὰ μόνον μὲ κείμενον, αἱ ὁποῖαι ἐτοποιητοῦντο εἰς τὴν ἐπικεφαλίδα ἢ τὸ κάτω ἀριστερὸν τμήμα τῶν ἐγγράφων. Αὐταὶ δὲ εἶναι αἱ ἑξῆς ἐν ἀναλύσει:

1- (Μάξιμος ἢ) Ἀθηναγόρας ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης (εἰκ. 8, 9).

2- Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. (βεβαιοῖ). Αὕτη ἐτίθετο εἰς Πιστοποιητικὰ Θρησκευτικῶν Πράξεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (εἰκ. 10).

3- Ὁ Κωνσταντινουπόλεως (εἰκ. 11). Ὅλας δὲ αὐτὰς ἐφιλοτέχνησεν ὁ Ε. Κόβας¹⁹.

Μητροπολίτης
Γέρων Χαλκηδόνης ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

15. J. Michael Baron, Γράμμα πρὸς τὸν Ἀρχιγραμματέα τῆς Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου Ἀρχιμ. Ἐ. Λαμπρινιάδην, 21.9.2008.

16. Ἱερὰ Κοινότης Ἁγίου Ὄρους, Ἐργ. μνημ. 272-273.

17. J. Michael Baron, Ἐργ. μνημ.

18. Ἀ. Παπᾶ, Ἐργ. μνημ. 325-326.

19. Τὰ δὲ ἀνθιβολὰ των προέρχονται ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ καλλιτέχνου, τὰ ὁποῖα εἶχεν παραλάβει πρὸ ἐτῶν ὁ γράφων ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Α. Ἀγιογράφου Γ. Βαξεβανίδου (+).

Ειχ. 1

Ειχ. 2

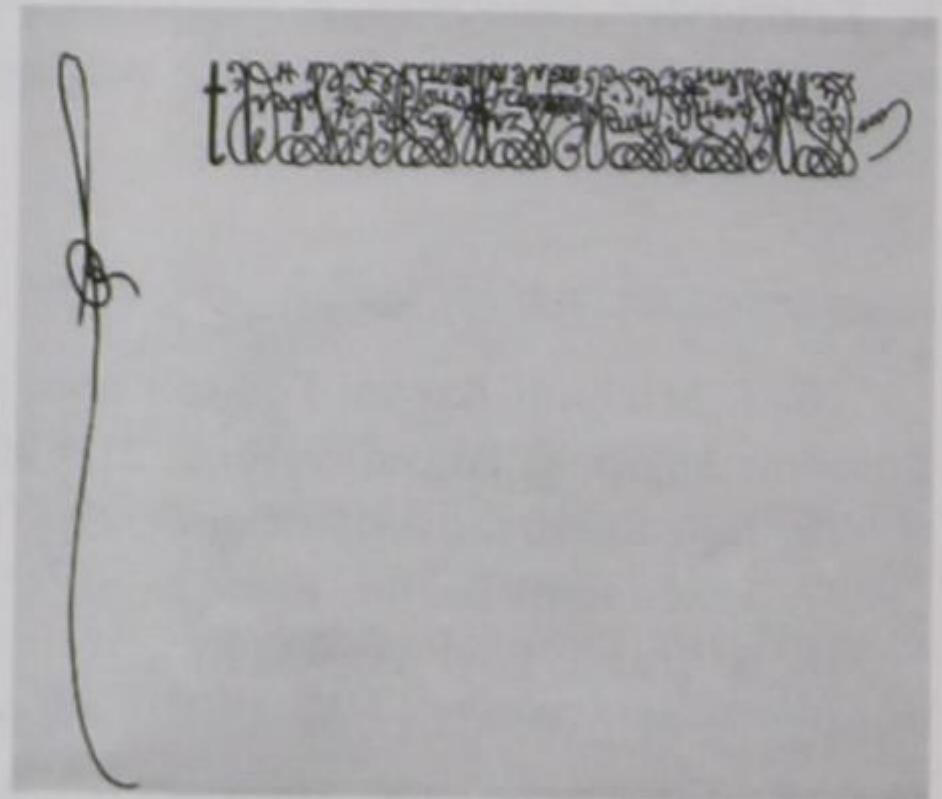
Ειχ. 3

Ειχ. 4

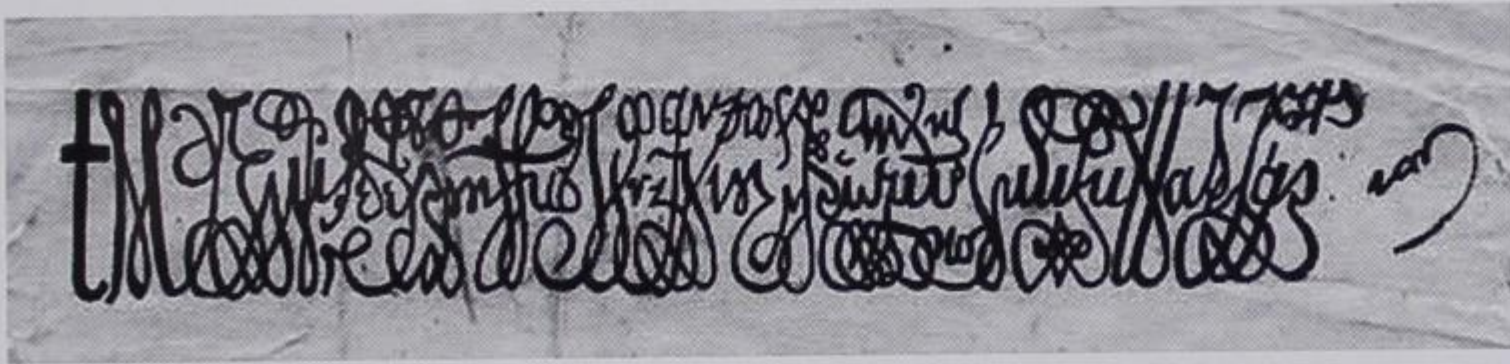
Ειχ. 5

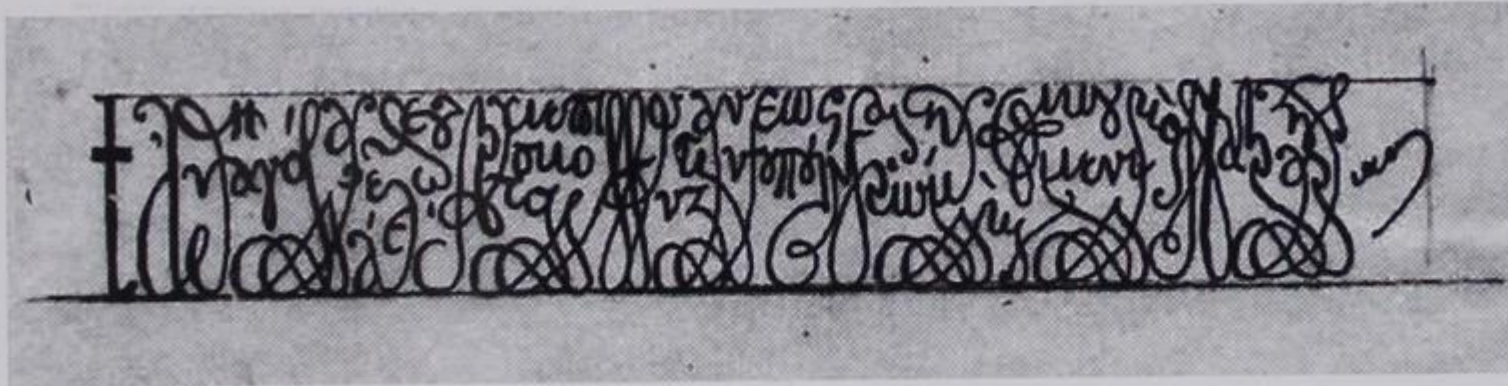
Ειχ. 6

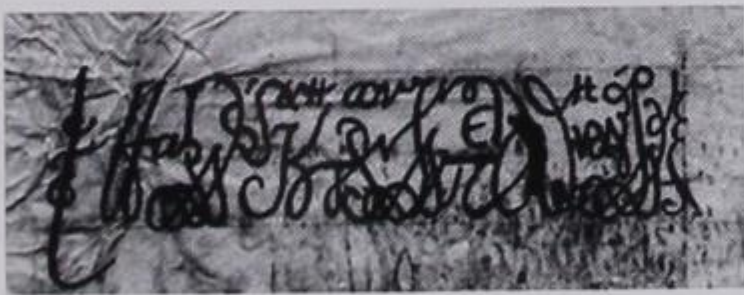
Ειχ. 7

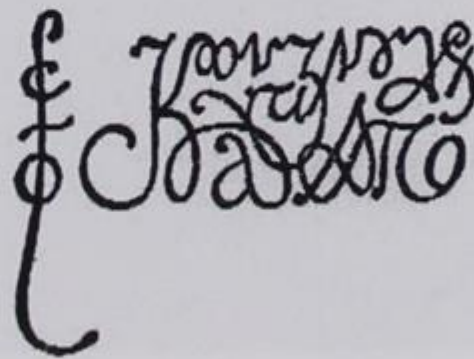
Ειχ. 8

Ειχ. 9

Ειχ. 10

Ειχ. 11

Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἀθανάσιος Παλιούρας με̐ φοιτητὲς τῆς Σχολῆς Βελλᾶς σὲ προσκνηματικὴ-ἐκπαιδευτικὴ ἐκδρομὴ στὴν Κωνσταντινούπολη.

Με̐ φοιτητὲς καὶ καθηγητὲς τῆς Σχολῆς Βελλᾶς στὸ Ναὸ τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν στὴν Κωνσταντινούπολη.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΒΛΑΣΙΟΥ
ΙΕΡΟΘΕΟΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΦΥΣΕΩΣ Ή ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ;

Σέ ἓνα κείμενό μου μέ τίτλο «Πρόσωπα καί “κοινωνία προσώπων”»¹ πού ἦταν μέρος μιᾶς εὐρύτερης ἐργασίας μου μέ τίτλο «Ἐνστάσεις γιά τήν “ὄντολογία τοῦ προσώπου”, τό χρονικό μιᾶς ἐρευνας», ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε σέ αὐτοτελές βιβλίο², ἀνέλυσα, μεταξύ ἄλλων, ὅτι στόν Τριαδικό Θεό, σύμφωνα μέ τήν διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔχουν κοινή φύση καί κοινή ἐνέργεια, ἀλλά ἰδιαίτερα προσωπικά ιδιώματα, ἰδιαίτερο τρόπο ὑπάρξεως, καί ὁ τρόπος ὑπάρξεως τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος (ἀγέννητο, γεννητό καί ἐκπορευτό) εἶναι ἀκοινώνητος. Ἔτσι, στόν Τριαδικό Θεό ὑπάρχει κοινωνία φύσεως καί ἐνεργειῶν καί ὄχι κοινωνία προσώπων. Συγχρόνως ὑποστήριξα ὅτι δέν ὑπάρχει κοινωνία προσώπων στήν Χριστολογία, γιατί στήν μία ὑπόσταση τοῦ Λόγου ἐνώθησαν ἡ θεία καί ἡ ἀνθρώπινη φύση, οὔτε ὑπάρχει κοινωνία προσώπων στούς ἀνθρώπους.

Εἶναι βασική διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὅτι οἱ ὑποστάσεις-πρόσωπα ἀποτελοῦνται ἀπό τήν οὐσία καί τά προσωπικά ιδιώματα καί ὅτι ἡ οὐσία εἶναι κοινή στά τρία Πρόσωπα, ἐνῶ τά προσωπικά

1. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, «Πρόσωπα καί “κοινωνία προσώπων”», στήν περιοδική ἐκδοση τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κύκκου καί Τηλυρίας «Ἐνατενίσεις», Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 2011, τεύχος 15, σελ. 58-63.

2. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, *Μεταπατερική θεολογία καί ἐκκλησιαστική πατερική ἐμπειρία*, Ἱερά Μονή Γενεθλίου Θεοτόκου (Πελαγίας), σελ. 221-346.

ιδιώματα είναι ἀκοινώνητα. Έτσι, στὸν Τριαδικό Θεό ὑπάρχουν κοινά καί ἀκοινώνητα, δηλαδή κοινά εἶναι ἡ οὐσία-φύση καί οἱ ἐνέργειες, καί ἀκοινώνητα εἶναι τὰ ὑποστατικά ιδιώματα, ἤτοι τό ἀγέννητο τοῦ Πατρὸς, τό γεννητό τοῦ Υἱοῦ καί τό ἐκπορευτό τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Βεβαίως, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ὑπάρχει διαίρεση στὸν Τριαδικό Θεό, ἀφοῦ ὑπάρχει ἐνότητα μεταξύ τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, καί ἡ ἐνότητα αὐτή ὑφίσταται ἀπὸ τὸν Πατέρα πού γεννᾷ τὸν Υἱό καί ἐκπορεύει τό Ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ καί ἀπὸ τό ὁμοούσιο τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, δηλαδή τὴν κοινή οὐσία. Ἀκόμη, ὑπάρχει ἀλληλοπεριχώρηση μεταξύ τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὅμως, δέν μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ ἡ φράση «κοινωνία προσώπων» μέ τὴν ἐνότητα τῶν Προσώπων καί τὴν ἀλληλοπεριχώρηση καί ἀλληλοενοίκηση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Ὁ καθηγητὴς Νικόλαος Ξεξάκης, σέ κείμενό του μέ τίτλο «Κοινωνία προσώπων, βασική ἐννοια τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας»³, ἐξέφρασε διαφορετικές ἀπόψεις γιὰ τὴν φράση «κοινωνία προσώπων», ἔχοντας ὑπ' ὄψη του τό πιό πάνω ἄρθρο μου. Μάλιστα γράφει ὅτι «προκαλεῖ ἀπορία ἡ πρωτοφανὴς θέση τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου κ. Ἱεροθέου» ὅτι δέν ὑπάρχει «κοινωνία προσώπων στὸν τριαδικό Θεό», οὔτε στοὺς ἀνθρώπους⁴.

Στὴν συνέχεια θά ἀναπτύξω ὅτι δέν εἶναι «πρωτοφανὴς» δική μου αὐτή ἡ ἀποψη καί θά ὑποστηρίξω ἐκ νέου ὅτι στὸν Τριαδικό Θεό ὑπάρχουν κοινά (φύση καί ἐνέργεια) καί ἀκοινώνητα (ὑποστατικά ιδιώματα), γι' αὐτό δέν μπορούμε νὰ κάνουμε λόγο γιὰ «κοινωνία προσώπων», ἀλλὰ κάνουμε λόγο γιὰ ἐνότητα καί ἀλληλοπεριχώρηση προσώπων. Ἀκόμη, θά ὑποστηρίξω ὅτι ἡ κακῶς λεγομένη κοινωνία τῶν θείων Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος δέν ἀποτελεῖ πρότυπο τῆς κοινωνίας μεταξύ τῶν ἀνθρωπίνων προσώπων, ἀφοῦ ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ κτιστοῦ καί ἀκτίστου, καθὼς ἐπίσης ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ αἰδίας καί οἰκονομικῆς Τριάδος.

3. Νικολάου Ξεξάκη, *Κοινωνία προσώπων, βασική ἐννοια τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας*, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς ΕΕΘΣΠΑ, Τόμος ΜΣΤ (2011), σελ. 202-221.

4. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 218.

1. Τό συγκεκριμένο κείμενό μου

Στό κείμενο πού μνημόνευσα πιό πάνω⁵ προσπάθησα νά παρουσιάσω μέ θεολογική σκέψη ὅτι ἡ φράση «κοινωνία προσώπων» δέν ἀπαντᾶται στούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τήν χρησιμοποιοῦν κατά κόρον μερικοί σύγχρονοι θεολόγοι, καί ὅτι αὐτό ἀποτελεῖ ἀποψη τῆς μεταπατερικῆς θεολογίας.

Στόν Τριαδικό Θεό δέν ὑπάρχει κοινωνία προσώπων, ἀλλά κοινωνία φύσεως καί ἐνέργειας, ἀφοῦ τά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔχουν κοινή φύση-οὐσία καί ἀκοινώνητα ὑποστατικά ιδιώματα: Ἔγραφα:

«Κοινωνία προσώπων» δέν ὑπάρχει στόν Τριαδικό Θεό, ἀφοῦ ἡ σχέση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶναι κατ' οὐσία, κατά φύση καί ὄχι καθ' ὑπόσταση. Στόν Τριαδικό Θεό ὑπάρχουν κοινά καί ἀκοινώνητα, δηλαδή κοινά εἶναι ἡ οὐσία καί ἡ ἐνέργεια, καί ἀκοινώνητα εἶναι οἱ τρόποι ὑπάρξεως. Τά τρία Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔχουν τήν ἴδια οὐσία καί τήν ἴδια ἐνέργεια, ἀλλά ιδιαίτερα ὑποστατικά ιδιώματα, ἀφοῦ τό ὑποστατικό ιδίωμα τοῦ Πατρός εἶναι τό ἀγέννητο, τοῦ Υἱοῦ τό γεννητό, καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τό ἐκπορευτό. Δέν μπορεῖ νά ὑπάρξη σύγχυση τῶν ὑποστατικῶν ιδιωμάτων στά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἔτσι, στόν Τριαδικό Θεό ὑπάρχει κοινωνία φύσεως καί ὄχι κοινωνία προσώπων. Ὁ Πατήρ κοινωνεῖ τήν οὐσία Του στόν Υἱό διά τῆς γεννήσεως καί κοινωνεῖ τήν οὐσία Του στό Ἅγιον Πνεῦμα διά τῆς ἐκπορεύσεως»⁶.

Αὐτό, βέβαια, δέν σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχει ἐνότητα στόν Τριαδικό Θεό, ἀλλά αὐτή ἡ ἐνότητα προέρχεται ἀπό τόν Πατέρα πού γεννᾷ τόν Υἱό καί ἐκπορεύει τό Ἅγιον Πνεῦμα καί ἀπό τήν κοινή οὐσία-φύση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἔγραφα:

«Ἐπάρχει ἐνότητα μεταξύ τῶν τριῶν ὑποστάσεων, λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ Υἱός γεννᾶται ἀπό τόν Πατέρα πρό πάντων τῶν αἰώνων, καί τό Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀπό τόν Πατέρα καί πέμπεται διά τοῦ Υἱοῦ πρό πάντων τῶν αἰώνων, ἀλλά δέν ὑπάρχει «κοινωνία προσώπων»»⁷.

Ἐπίσης ὑπογράμμισα:

5. Βλ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, «Πρόσωπα καί «κοινωνία προσώπων»», ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 58-63.

6. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 62.

7. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 62.

«Πάντως, οί Πατέρες κάνουν λόγο για κοινωνία φύσεως και για αλληλοενοίκηση και αλληλοπεριχώρηση μεταξύ τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, χωρίς, ὅμως, νά γίνεται κάποια συναίρεση ἢ ἀνάμειξη ἑτεροκλήτων στοιχείων ἢ σύγχυση»⁸.

Ἀκόμη σημείωνα ὅτι δέν ὑπάρχει «κοινωνία προσώπων» στόν Θεάνθρωπο Χριστό «ἀφοῦ στόν Χριστό δέν ἐνώθησαν δύο πρόσωπα, τοῦ Θεοῦ καί τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ἐνώθησαν οἱ δύο φύσεις –θεία καί ἀνθρωπίνη– σέ μιᾶ ὑπόσταση, καθῶς ἐπίσης ὁ Λόγος εἶναι ὑπόσταση τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὅποτε, δέν μπορούμε νά κάνουμε λόγο για “κοινωνία προσώπων” στόν Θεάνθρωπο Χριστό, ἀλλά για “καθ’ ὑπόστασιν ἔνωσιν”»⁹ τῶν δύο φύσεων.

Ἐπί πλέον δέν ὑπάρχει «κοινωνία προσώπων» στόν ἄνθρωπο γιατί «ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό, ὅπως εἶδαμε προηγουμένως, εἶναι κατ’ ἐνέργεια καί ὄχι κατ’ οὐσία καί καθ’ ὑπόσταση. Ὁ ἄνθρωπος κοινωνεῖ τῆς οὐσιοποιουῦ, ζωοποιουῦ, σοφοποιουῦ καί θεοποιουῦ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ θεούμενος ἄνθρωπος, ὅταν βλέπη τόν Θεό, μετέχει τῆς θεοποιουῦ ἐνεργείας Του. Οἱ τρεῖς Μαθητές στό ὄρος Θαβώρ μετεῖχαν τῆς θεοποιουῦ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, ἐν “προσώπῳ” Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀφοῦ ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐνυπόστατη, ὅπως προαναφέρθηκε. Σέ ὅλα τά πατερικά κείμενα γίνεται λόγος για τήν ἀκτιστη ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, τῆς ὁποίας κοινωνεῖ ὁ ἄνθρωπος. Ὁ θεόπτης μετέχει τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ»¹⁰.

Ἀλλά καί σέ ἀνθρώπινο ἐπίπεδο δέν μπορεί νά ὑπάρξη «κοινωνία προσώπων», γιατί «στούς ἀνθρώπους δέν μπορεί νά ὑπάρξη καί αλληλοενοίκηση καί αλληλοπεριχώρηση τῶν προσώπων, ὅπως στά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, γιατί τό σῶμα στόν ἄνθρωπο δημιουργεῖ ἄλλες καταστάσεις». «Βεβαίως, ὑπάρχει ἡ ἀγάπη μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά αὐτό δέν μπορεί νά ἐννοηθῇ ὡς “κοινωνία προσώπων” οὔτε κἂν ὡς αλληλοενοίκηση τῶν προσώπων, ἀλλά πρόκειται για μιᾶ συναισθηματική ἢ ἀκόμη καί πνευματική ἀγάπη, ἡ ὁποία γίνεται ἐν Χριστῷ καί ἡ ὁποία δέχεται ποικιλότροπες ἀλλοιώσεις, λόγω τῶν σωματικῶν καί ψυχικῶν παθῶν»¹¹.

Καί κατέληγα:

8. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 62.

9. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 63.

10. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 63.

11. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 63.

Ἐπομένως, «δέν μπορούμε νά χρησιμοποιοῦμε τήν φράση “κοινωνία προσώπων” οὔτε γιά τόν Θεό οὔτε γιά τόν Θεάνθρωπο Χριστό οὔτε γιά τούς ἀνθρώπους. Νομίζω ὅτι αὐτή ἡ φράση “κοινωνία προσώπων” πρέπει νά ἀποβληθῆ ἀπό τό θεολογικό λεξιλόγιο τῶν θεολόγων καί θεολογούντων»¹².

Γίνεται φανερό ὅτι μέ τό κείμενό μου αὐτό δέν ἀμφισβητοῦσα τήν θεολογία τῆς ἐνότητας καί ἀλληλοενοίκησης καί ἀλληλοπεριχώρησης τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος οὔτε τήν ἔνωση τῶν δύο φύσεων στόν Χριστό οὔτε καί τήν ἀγάπη καί ἐνότητα μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά τόνιζα ὅτι δέν μπορούμε νά ἀποδεχθοῦμε τήν φράση «κοινωνία προσώπων» στόν Τριαδικό Θεό, στόν Χριστό καί τούς ἀνθρώπους, γιατί αὐτό παραπέμπει σέ λανθασμένες θεολογικά ἀπόψεις πού ἐκφράσθηκαν ἀπό τήν λεγόμενη μεταπατερική θεολογία.

Εἶναι σημαντικό ὅτι ὁ καθηγητής Ἰωάννης Καρμίρης, χρησιμοποιώντας διάφορα πατερικά χωρία, κάνει λόγο γιά διάκριση ἢ ἀδιάστατη καί ἀδιαίρετη διαίρεση στόν Τριαδικό Θεό, λόγω τῆς μιᾶς ἀδιαιρέτου καί ἀμερίστου οὐσίας. Γράφει:

«Τήν δέ τριάδα νοοῦμεν τοῦτο μέν ἐκ τῆς διακρίσεως τῶν τριῶν προσώπων ἀπ' ἀλλήλων, τοῦτο δέ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν προόδων αὐτῶν. Οὕτω τά τρία θεῖα πρόσωπα διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων ἢ διαιροῦνται ἀδιαστάτως καί ἀδιαιρέτως, ἔχοντα τό πλήρωμα τῆς θεότητος ἕκαστον, τῆς μιᾶς ὁμως θείας οὐσίας διαμενούσης ἀδιαιρέτου καί ἀμερίστου... Κατά ταῦτα, ἡ διαφορά καί διάκρισις τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἢ προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔγκειται μόνον ἐν ταύταις ταῖς τρισίν ἀκοινοποιήτοις ιδιότησιν, ἥτοι τῇ ἀγεννησίᾳ τοῦ Πατρός, τῇ γεννήσει τοῦ Υἱοῦ καί τῇ ἐκπορεύσει τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἄς οἱ Καππαδόκαι ἐχαράκτηρισαν ὡς τρόπους τῆς ὑπάρξεως τῶν τριῶν προσώπων καί τῆς πρὸς ἀλληλα σχέσεως αὐτῶν, καί οὐχί μόνον ὡς τρόπους τῆς ἀποκαλύψεως αὐτῶν ὑπό Σαβελλιανικήν ἔννοιαν»¹³.

Ἐπομένως, στόν Τριαδικό Θεό ὑπάρχει ἀδιαίρετη διαίρεση, ἀφοῦ ὑπάρχει κοινωνία φύσεως καί ἀκοινωνησία ὑποστατικῶν ιδιωμάτων.

12. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 63.

13. Ἰωάννου Καρμίρη, *Σύνοψις τῆς Δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1955-1956, Ἐν Ἀθήναις 1957, σελ. 17-18.

2. Οί θέσεις του Νικολάου Ξεξάκη

Ὁ καθηγητής Νικόλαος Ξεξάκης μελετώντας τό κείμενό μου ἐξέλαβε ὅτι αὐτή ἡ ἄποψη εἶναι προσωπική δική μου ἄποψη καί θέλησε νά τήν ἀντικρούση μέ κείμενό του, μέ τόν τίτλο «"Κοινωνία προσώπων" βασική ἔννοια τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας». Τό κείμενό του τό χωρίζει σέ τρεῖς ἐνότητες, ἤτοι «Ἡ κοινωνία τῶν θείων προσώπων ἐνδοτριαδικά», «Ἡ κοινωνία τῶν θείων προσώπων σέ ἀναφορά μέ τόν κόσμον» καί «Ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρωπίνων προσώπων μεταξύ τους καί σέ ἀναφορά πρός τόν Θεόν»¹⁴.

Διαβάζοντας κανεῖς τό κείμενο αὐτό παρατηρεῖ ὅτι ὁ καθηγητής παρουσιάζει τίς βασικές διδασκαλίες τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας γιά τόν Τριαδικό Θεό, ὅτι ἡ οὐσία-φύση εἶναι κοινή καί τά ὑποστατικά ιδιώματα εἶναι ἀκοινώνητα, ἀλλά στήν συνέχεια ἀναπτύσσει τήν ἄποψη ὅτι ὑπάρχει κοινωνία προσώπων-ὑποστάσεων, ἂν καί δέν ὑπάρχει κοινωνία ὑποστατικῶν-προσωπικῶν ιδιωμάτων. Ἔτσι, ἐνῶ δέν ὑπάρχει κοινωνία ὑποστατικῶν ιδιωμάτων, ἀφοῦ τά ιδιώματα εἶναι ἀκοινώτητα, ἐν τούτοις, κατ' αὐτόν, ὑπάρχει κοινωνία προσώπων.

Τό σημαντικό, ὅμως, εἶναι ὅτι ταυτίζει τήν ἔννοια τῆς κοινωνίας τῶν προσώπων μέ τήν ἔννοια τῆς ἐνότητας τῶν προσώπων, καθῶς ἐπίσης ταυτίζει τήν ἔννοια τῆς κοινωνίας τῶν προσώπων μέ τήν ἔννοια τῆς ἀλληλοενοίκησης καί τῆς ἀλληλοπεριχώρησης τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Παραθέτει τό χωρίο τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (μέ ἐρωτηματικό Γρηγόριος Νύσσης), στό ὁποῖο γίνεται λόγος γιά τήν κοινωνία καί τήν διάκριση, καί ὁμολογεῖται ὅτι στόν Τριαδικό Θεό δέν ὑπάρχει τομή ἢ διαίρεση μεταξύ τῶν προσώπων, «ἀλλά τις ἄρρητος καί ἀκατανόητος ἐν τούτοις καταλαμβάνεται καί ἡ κοινωνία καί ἡ διάκρισις, οὔτε τῆς τῶν ὑποστάσεων διαφορᾶς τό τῆς φύσεως συνεχές διασπώσης, οὔτε τῆς κατὰ τήν οὐσίαν κοινότητος τό ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων ἀναχεούσης»¹⁵.

Νομίζω ὅτι στό χωρίο αὐτό φαίνεται ὅτι ὑπάρχει ἡ κοινότητα τῆς οὐσίας, ἄρα ὑπάρχει κοινωνία οὐσίας, καί ἡ διάκριση τῶν προσώπων-ὑποστάσεων, χωρίς ὅμως νά διασπᾶται ἡ ἐνότητα τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, λόγω τῆς ἀλληλοπεριχώρησης καί τῆς ἀλληλοενοική-

14. Νικολάου Ξεξάκη, *Κοινωνία προσώπων...*, ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 202-221

15. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 203, P.G. 32, 331-333.

σεως τῶν Προσώπων. Γι' αὐτό γράφει στήν συνέχεια ὁ Μέγας Βασίλειος γιά «καινήν καί παράδοξον διάκρισίν τε συνημμένην, καί διακεκριμένην συνάφειαν»¹⁶.

Αὐτό δέν εἶναι θέμα φιλοσοφικῆς καί στοχαστικῆς κατανόησης, ἀφοῦ εἶναι «ἄρρητος καί ἀκατανόητος» γιά τήν ἀνθρώπινη λογική, ἀλλά εἶναι θέμα ἐμπειρίας κατὰ τήν θεοπτία, ἀφοῦ ὁ θεόπτης κατὰ τήν θεοπτική ἐμπειρία του βλέπει «τό τριλαμπές τῆς μιᾶς θεότητος», ἀλλά διακρίνει καί τά ὑποστατικά ιδιώματα, ἤτοι ὅτι τό ἕνα Φῶς εἶναι πηγή τῶν ἄλλων Φώτων, τό δεύτερο Φῶς ἔχει πηγή τό πρῶτο καί ἔχει σῶμα, καί τό τρίτο προέρχεται ἀπό τό πρῶτο, ἀλλά δέν ἔχει σῶμα. Στό σημεῖο αὐτό ὁ ἅγιος Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος εἶναι σαφέστατος καί δέν θά ἀναφέρω τά σχετικά χωρία, πράγμα πού ἔκανα σέ ἄλλες μελέτες μου¹⁷.

Ἡ ἀλληλοενοίκηση καί ἀλληλοπεριχώρηση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, «τό τριλαμπές τῆς μιᾶς θεότητος», χωρίς νά ἀφομοιώνονται τά προσωπικά ιδιώματα, ὁ τρόπος ὑπάρξεως τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, συνιστᾷ τήν ἐνότητα τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀλλά δέν ταυτίζεται μέ τήν κοινωνία τῶν Προσώπων. Ἔτσι, κατὰ τήν γνώμη μου, ὅπως θά φανῆ πιό κάτω, δέν εἶναι ὀρθή ἡ παρατήρηση τοῦ καθηγητοῦ Νικολάου Ξεξάκη: «Τήν κοινωνία τῶν θείων προσώπων στήν Ἁγία Τριάδα ἐκφράζει εὐστοχα καί χαρακτηριστικά ἡ, ἔχουσα σπουδαιότατη θεολογική-τριαδική σημασία, ἔννοια τῆς περιχώρησης»¹⁸. Τό ὅτι ὁ Καθηγητής ταυτίζει ἐννοιολογικά καί πραγματικά τήν κοινωνία τῶν προσώπων μέ τήν ἐνότητα καί τήν περιχώρηση τῶν Προσώπων φαίνεται καί στίς φράσεις του ὅτι τά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος «ὑπάρχοντα διακεκριμένα, ἐνυπάρχουν ἐν ἀλλήλοις, διατελοῦντα σέ ἀμεσώτατη κοινωνία μεταξύ τους»¹⁹ καί ὅτι «τά ὑποστατικά ιδιώματα ὄχι μόνο δέν καταργοῦνται-συγχέονται ἀπό τήν κοινωνία τῶν θείων προσώπων, ἀλλά ἀποτελοῦν καί τήν προϋπόθεση γιά τήν ὑπαρξη τῆς κοινωνίας αὐτῆς»²⁰.

16. P.G. 32, 333.

17. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, *Τό πρόσωπο στήν ὀρθόδοξη παράδοση*, Ἱερά Μονή Γενεθλίου Θεοτόκου (Πελαγίας), σελ. 184-204.

18. Νικολάου Ξεξάκη, ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 202.

19. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 205.

20. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 205.

Είναι σημαντικό νά αναφερθῆ ὅτι παραθέτει μιὰ παράγραφο ἀπό τό κείμενό μου, ὅπου κάνω λόγο γιά τά κοινά καί τά ἀκοινώνητα²¹, ἀλλά ἀποκόπτει τήν συνέχεια τοῦ κειμένου στήν ὁποία γράφω: «Ἡ ἐνότητα τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος ὀφείλεται στήν μοναρχία τοῦ Πατρὸς πού γεννᾶ καί ἐκπορεύει, καί στήν κοινή φύση-οὐσία». Ἐπίσης, δέν ἐνημερώνει τούς ἀναγνῶστες τῆς μελέτης του ὅτι στό κείμενό μου, ἐνῶ κρίνω τήν φράση «κοινωνία προσώπων», δέχομαι τήν ἐνότητα τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος καί τήν ἀλληλοενοίκηση καί ἀλληλοπεριχώρησή τους²².

Ἐκτός αὐτοῦ, ὁ καθηγητής, ἀναφερόμενος στήν «κοινωνία τῶν θείων προσώπων σέ ἀναφορὰ πρὸς τόν κόσμο», γράφει ὅτι «ἡ κοινωνία τῶν θείων προσώπων εἶναι σαφέστατη στήν κοινή ἐνέργειά τους, τήν προσωπική τους δηλαδή κοινή παρουσία, ἡ ὁποία εἶναι ἀκολουθία τοῦ ὁμοουσιίου»²³. Βεβαίως, κοινή εἶναι ἡ ἐνέργεια τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀφοῦ εἶναι κοινή ἡ οὐσία-φύση τους, πού ἐκφράζονται διά τῶν προσώπων, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι μετέχουν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ καί διά τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζουν καί μετέχουν τοῦ Θεοῦ καί ὄχι τῆς οὐσίας Του. Στήν ἀλληλοπεριχώρηση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἡ ὁποία ἀλληλοπεριχώρηση δέν ταυτίζεται μέ τήν κοινωνία τῶν Προσώπων, δέν συμμετέχει ὁ ἄνθρωπος, γιατί αὐτά ἀνήκουν στήν ἐσωτερική ζωή τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ.

Ἐπί πλέον στό κείμενο τοῦ Καθηγητοῦ ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψη ὅτι «ἡ κοινωνία τῶν θείων προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος ἀποτελεῖ, ὀφείλει νά ἀποτελεῖ, πρότυπο τῆς κοινωνίας μεταξύ τῶν ἀνθρωπίνων προσώπων. Τό ἀληθινό νόημα καί περιεχόμενο τῆς κοινωνικότητας τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νά προσδιορίζεται ἀπό τήν κοινωνία τῶν θείων προσώπων»²⁴.

Γύρω ἀπό τά θέματα αὐτά, δηλαδή γιά τήν ὑπόσταση-πρόσωπο στήν φιλοσοφία καί τήν θεολογία καί γιά τό ὅτι δέν μπορεῖ νά γίνη συσχέτιση τῆς Τριαδολογίας μέ τήν ἀνθρωπολογία καί τήν κοινωνιολογία, ἔχω γράψει κατά καιρούς σέ διάφορα κείμενα, στά ὁποῖα ἀναλύω τήν

21. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 204.

22. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου: «Πρόσωπα καί “κοινωνία προσώπων”, εἰς «Ἐνατενίσεις», ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 62-63.

23. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 209.

24. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 212.